

2019-06

jaargang 50
nummer 06
juli/augustus 2019

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Is er in de wetenschap ruimte voor religie ?
Intellectuelen en charlatans in de politiek
Heeft Vrijdenken nog bestaansrecht ?

Oproep tot meer atheïstische samenwerking
Herinnering aan Anton Constandse
Ontmoeting met Rana

De Haagse Verlichtingsborrel

is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, sceptici en andere belangstellenden.

Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
elke tweede maandag van de maand
20:00-22:00 u. inloop vanaf 19:30 u.
kosten €3,00
drankjes voor eigen rekening

**Kijk altijd op de website
<http://verlichtingsborrel.org>
voor de actuele informatie.**

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voorzijde: foto: René van Elst

Achterzijde: Een fotostrip van Ype Driessen
(met dank aan hem voor zijn toestemming
voor plaatsing), zie pag. 12.

De Vrijdenker

jaargang 50 • nummer 06 • juli/augustus 2019

INHOUD

Colofon De Vrijdenker/Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie/Bestuur</i>	2
Voorwoord	<i>Raymond van Es</i>	3
Is er in de wetenschap ruimte voor religie ?	<i>Jan Schot</i>	4
Reactie op 'Een mening' van Sicco Polders	<i>Paul Mercken</i>	7
Intellectuelen en charlatans in de politiek	<i>Anton van Hooff</i>	8
Waarheid	<i>Sicco Polders</i>	10
<i>Glamour Logica. Logische getallen achter leven van alledag</i>	<i>Floris van den Berg</i>	12
<i>Benedenwereld. Een reis door de diepe tijd</i>	<i>Enno Nuy</i>	13
Trots op toeval. Vaderland, huidskleur, religie	<i>Anton van Hooff</i>	15
Heeft Vrijdenken nog bestaansrecht ? (herdruk)	<i>Paul Hopster</i>	17
Oproep tot meer atheïstische samenwerking	<i>Maarten Gorter</i>	19
Niet-boze atheïsten en humanisten	<i>Joseph H. McKenna</i>	20
Herinnering aan Anton Constandse (herdruk)	<i>Mies Bouhuys</i>	22
Ontmoeting met Rana	<i>Thomas Spickmann</i>	24
Waarom wij priesters uit de Roomse Kerk treden (slot)	<i>Jos van Veen</i>	26
Terzijde: Emancipatie	<i>Sicco Polders</i>	27
De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	28

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod. Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!
Meld je aan op de site www.devrijgedachte.nl of via info@devrijgedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**.

Redactie:

René van Elst – eindredactie
Raymond van Es – hoofdredactie
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Sicco Polders
Thomas Spickmann

Opmaak:

Jaap van Dijk

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding op pag. 1!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam **De Dageraad**.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester / vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Kruithof - Honkoop - Korteweg - Van Langevelde - Bakker

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- *Website:* devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:* www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQzLw
- *Facebook-pagina:* https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte

Voorwoord

De zomer is begonnen. Velen van u zullen de grens oversteken om in vreemde landen vakantie te vieren. Ook De Vrijdenker kijkt graag over de grens.

We hebben de eer een stuk te mogen plaatsen van Joseph H. McKenna.

Deze Amerikaanse auteur is gepromoveerd in de religiewetenschappen en publiceert onder andere in de Huffington Post.

De vakantietijd is ook een tijd om frisse ideeën op te doen. Onze redacteur Siccó Polders heeft vanaf nu een vaste column onder de titel 'Terzijde'.

De eerste Terzijde gaat over een actueel onderwerp: vrouwenvoetbal. Ik kan me voorstellen dat menig lezer trots is op onze leeuwinnen, maar zich wel afvraagt wat dit met vrijdenken te maken heeft. Mij lijkt het dat het een vorm van emancipatie is dat vrouwenvoetbal eindelijk serieus wordt genomen en populair is. Hoewel ik geen voetballiefhebber ben, word ik hier erg blij van. Anton van Hooff zit ook dicht op de actualiteit in zijn artikel over intellectuelen in de politiek.

De traditie van het vrijdenken houden we ook in ere. We besteden aandacht aan Anton Constandse. Verder hebben we nog een aantal tijdloze, beschouwelijke teksten. We hebben bijvoorbeeld een stuk over waarheid en eentje over toeval.

We zijn er dus weer in geslaagd een rijk en gevarieerd nummer van ons tijdschrift af te leveren. Namens de redactie wens ik u allen een fijne zomer toe.

Raymond

Raymond van Es, hoofdredacteur

Essaywedstrijd “Is er in de wetenschap ruimte voor religie?” ontspoot erger dan verwacht

Jan Schot

Mei 2018 plaatste de NRC een advertentie waarin stond dat de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen (KHMW) en NRC samen een essaywedstrijd uitschreven met als onderwerp: *Is er in de wetenschap ruimte voor religie?*

Dit onderwerp leek mij op voorhand ideaal om essayisten geweldig uit de bocht te laten vliegen. Ik besloot mee te doen aan die wedstrijd met een essay waarin ik *zowel* de vraag zou aanvallen *als* me niet zou bezondigen aan allerlei voor de hand liggende denkfouten.

De vraagstelling

De problemen die ik voorzag, kwamen voornamelijk door de manier waarop de vraag gesteld was, waarbij mij opviel dat “de wetenschap” heel *bepaald* lijkt, terwijl “religie” door het ontbreken van enig lidwoord, juist heel *onbepaald* is. Niettemin gokte ik erop dat de meeste inzenders bij religie alleen maar aan het christendom zouden denken. Wat men zich voorstelt bij de wetenschap weet ik niet, maar als wetenschapper denk ik aan een discipline met streng-methodologische regels^[1].

Verder suggereert de strofe “is er ruimte” een strijd tussen de genoemde disciplines. In je essay meegaan met het gesuggereerde conflict tussen wetenschap en religie, stond mijns inziens bij voorbaat gelijk aan, je gedachteloos laten meeslepen door “de verleiding van de taal”.

Waar ik zeker ook geen zin in had, was het opgraven van reeds lang geleden begraven strijdbijlen. “Verloren paradigma’s”^[2], uitgekauwde thema’s, zoals *heliocentrisme versus geocentrisme* of *evolutieeler versus creationisme*, vind ik in dit kader niet interessant.

Zoals zojuist aangegeven, is de vraag “Is er in de wetenschap ruimte voor religie?”, door de combinatie van vorm en inhoud, erg suggestief. Er wordt een strijd geponereerd tussen de wetenschap en religie. Men kan er ook de suggestie in beluisteren dat de wetenschap onverdraagzaam zou zijn ten aanzien van religie. Tegenvoorbeelden, in de zin van intolerante gelovigen, zijn er in overvloed. Denk bijvoorbeeld aan de ondertekenaars van de Nashville-verklaring, of aan de fatwa tegen Salman Rushdie.

Twee fundamenteel andere disciplines

In mijn essay, dat ik als titel “Op het bord of aan het bord?”^[3] meegaf, betoogde ik dat men zich niet moet laten meeslepen door “de verleiding van de taal”, maar zich van meet af aan moet verzetten tegen de geponeerde *schijntegenstelling*.

De zoektocht bij religie enerzijds en wetenschap anderzijds gaat niet ten koste van elkaars waarheid, omdat het geen communicerende vaten zijn. Kennis

en geloof zijn niet elkaars tegenstander op hetzelfde speelbord.

Ik vergeleek de twee disciplines met schaken en dammen, twee denkspelen die *fundamenteel anders* zijn. *Zowel* wetenschap en religie, *als* dammen en schaken, kunnen gezien worden als twee totaal verschillende werelden met ieder hun eigen taalspel. Op de term taalspel kom ik nog terug, nu eerst iets over die verschillende werelden.

Impliciet verwijzend naar de filosoof Immanuel Kant, hield ik een pleidooi voor een strikte scheiding van *religie* en *wetenschap*^[4]. Enerzijds de noumenale wereld van “het niet-waarneembare”, een wereld die we feitelijk nooit zullen kennen. Anderzijds de fenomenale wereld van “het waarneembare”, een wereld waarover we steeds meer kennis zullen vergaren. Anders gezegd, het is zaak te blijven bij een, al dan niet stilzwijgend, overeengekomen onderwerp en het daarbij passende taalspel. Gedurende een discussie mag men niet ongemerkt – of nog erger, opzettelijk – van het ene naar het andere taalspel overstappen.

Overigens is dat, indien bewust toegepast, wel één van de manieren om te proberen gelijk te krijgen als je feitelijk geen gelijk hebt!^[5]

Intrapersoonlijke en interpretatieve vrijheid

Zo strikt als ik de domeinen gescheiden wil houden, zo open wil ik het praktiseren houden. Mijn essay gaat dan ook als volgt verder:

Oppervlakkig beschouwd, was het niet de vraag, maar het lijkt alleszins plausibel te stellen dat binnen een persoon wel degelijk ruimte is voor zowel wetenschap als religie.

Weliswaar niet tegelijkertijd, maar afwisselend, kan een mens *zowel* een gelovige zijn *als* een wetenschapper. Ik beargumenteer dat een mens niet zozeer een “ongedeelde” entiteit is, maar eerder een “gedeelde” entiteit. Oftewel, minder een logisch consistent individu als wel een “*dividu*”, die verschillende rollen speelt, afwisselend andere petten opzet. Het is, zeker historisch gezien, wel zo dat menig gelovig wetenschapper – van Giordano Bruno tot Charles Darwin – in de problemen kwam op het moment dat hij de wereld van zijn bevindingen kond wilde doen.

Vervolgens ga ik in op al dan niet “heilige” boeken en de verschillende manieren waarop zij gelezen kunnen worden. Opzettelijk niet de reflex volgend om bij religie alleen aan het christendom te denken, wijs ik op de wijsheid van een islamitisch filosoof, en concludeer dat Averroës (1126-1198) over de ware wetenschappelijke attitude beschikte. Hij zag al scherp dat een gelovig wetenschapper zich *niet* in allerlei bochten moest gaan wringen om *coûte que coûte*, te volharden in letterlijke lezing van een heilig boek. In geval van een ogenshijnlijk conflict, pleitte hij daarom voor een

allegorische interpretatie van de koran^[6]. De gelovige beschikt in meerdere religieuze tradities over een zogenoemd heilig boek, waarbij voor de bijbel uiteraard hetzelfde geldt als voor de koran. Zijn pleidooi voor een niet-letterlijke exegese, die vooral van belang is voor filosofen en wetenschappers, onderschrijf ik van harte. De boekanalogie doortrekkend, stel ik vervolgens dat de wetenschapper, bij wijze van spreken, eveneens een boek heeft.

Maar daar is niets heiligs aan! Het boek der wetenschap heeft slechts tot doel te beschrijven wat, qua empirische kennis, de huidige stand van zaken is. De wetenschap schrijft voort en vindt bij herhaling, resultaten die eerdere resultaten weerspreken, maar gelukkig is er niets of niemand, ook geen God, die verbiedt bladzijden uit dat boek te scheuren, hele alinea's of complete hoofdstukken, te herschrijven.

Mijn essay eindigt ermee dat ik ben uitgegaan van de idee van een *schijntegenstelling*, van twee totaal verschillende taalspelen, thuishorend in dito werelden. Mijn antwoord op de vraag “Is er in de wetenschap ruimte voor religie?”, luidt dan ook “*Nee, natuurlijk niet. Net zo min als andersom*”.

De uitslag en mijn reactie

Medio september kreeg ik bericht dat mijn essay niet in de prijzen gevallen was, hetgeen me verraste noch teleurstelde. Normaliter zou hier het verhaal over deze essaywedstrijd geëindigd zijn. Op 13 oktober bleek niets minder waar. Ik was onaangenaam verrast toen ik in de NRC het – in velerlei opzichten teleurstellende – winnende essay van René van Woudenberg^[7] zag. Ik vond het onthutsend om te zien dat de schrijver in allerlei valkuilen was getrapt en allerlei denkfouten had gemaakt.

Heel kort samengevat, komt van Woudenberg in zijn essay via het zien van orde in de natuur tot zijn godsbewijs. Hoe hij, met de opgegeven vraag als vertrekpunt, kwam tot de wens een godsbewijs te leveren, blijft voor mij een raadsel. Hoe dan ook, lijkt mij het “*zien*” van orde niet noodzakelijkerwijs gelijk aan het “*bestaan*” van orde. Het zegt waarschijnlijk meer over de werking van ons reptielenbrein^[8] dan over de *werkelijke* aard van de natuur. Het is echter zeker geen gegeven waaruit geconcludeerd mag worden dat God, noch enig ander “*verzinsel*”, bestaat. Deze wonderlijke gedachtesprong is mij volkomen wezensvreemd. Stel dat men het toch als “*bewijs*” wil zien van het bestaan van een, al dan niet buitenaards, wezen. Dan zijn er nog wel wat alternatieven te verzinnen, die zich evenzeer aan iedere waarneming onttrekken. Van elfen, feeën en kabouters, tot Tralfamadoriërs^[9] aan toe.

Ik was van mening dat de KHMW, door de uitverkiezing van dit essay, dat zoals René van Elst terecht opmerkt^[10], een “*bij uitstek onwetenschappelijk karakter*” heeft, zichzelf had gediskwalificeerd als wetenschappelijke instelling.

Achteraf vraag ik me af waar al die boosheid, al die (selectieve?) verontwaardiging nu eigenlijk vandaan kwam? Een essay is immers geen synoniem voor een wetenschappelijk artikel!

Wat moet voor mij een essay dan wel zijn? Niets meer of minder dan een “*probeersel*” met als doel de lezer te *prikkelen tot zelfstandig nadenken*. Het gaat om prikkelen, uitdrukkelijk niet om overtuigen of verleiden.

Andere reacties

Zoals kort na de publicatie bleek, was ik zeker niet de enige die het winnende essay vol afgrijzen tot zich had genomen. Getuige de “*inbox van de redactie*” in de volgende zaterdageditie waren maar liefst 259 brieven en 74 artikelen binnengekomen.^[11]

Van de gepubliceerde ingezonden brieven, vind ik die van Gerrit Manenschijn (“*Geen bewijs nodig*”), het meest ‘*to the point*’.^[12] Het lijkt mij vanzelfsprekend dat met een “*bewezen bestaan*” van God, het *geloof* in God ten einde is. In feite draait Manenschijn, net als van Woudenberg, de opgegeven vraag om en biedt, in tegenstelling tot de winnaar, *geen* ruimte aan de wetenschap binnen religie. Waar ik, in mijn pleidooi voor een radicaal onderscheid tussen wetenschap en religie, impliciet naar Kant verwees, is de theoloog Manenschijn juist heel expliciet. Ik citeer uit zijn ingezonden brief:

Van Woudenberg betoogt dat we wellicht kunnen bewijzen dat God bestaat. Eeuwenlang heeft men naar zo'n bewijs gezocht, maar men heeft het nooit gevonden. Totdat de filosoof Immanuel Kant overtuigend aantoonde dat er geen middelen zijn om het bestaan van God te bewijzen, met als consequentie dat die er ook niet zijn om te bewijzen dat God niet bestaat.

Eenvoudig gezegd, staat hier dat God niet geschikt is als onderzoeksobject, een standpunt dat ook ik huldig.

In eerdergenoemde zaterdageditie stond ook een essay van Maarten Boudry^[13] dat tegen het gewraakte winnende essay in ging. Helaas viel hij eveneens voor de “*verleiding van de taal*”, de gesuggereerde strijd.

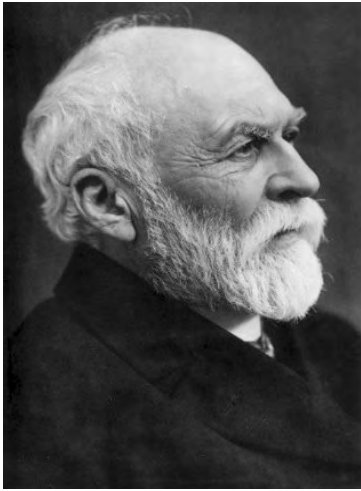
In mijn essay had ik over die denkfout geschreven: *Als we niet in de valkuil van de “communicerende-vaten-gedachte” trappen, betekent de toename van het weten niet het afkalven van het geloven.*

Hoe hardnekkig deze “*communicerende-vaten-gedachte*” is, bleek weer duidelijk in Boudrys essay. Uiteraard heeft hij gelijk dat de (natuur)wetenschappelijke kennis nog immer toeneemt, maar dat zulks ten koste gaat van de religieuze Waarheid, is geen logisch onontkoombare conclusie. Bovendien is het evident dat het begrip *waarheid* op verschillende wijze gebruikt wordt binnen de wetenschap enerzijds, en binnen religie anderzijds. Ook hierop kom ik later terug.

God als *tijdelijk* “*verklarend principe*”, of verlegenheids-hypothese, is een geheel andere kwestie. Als “*hulplijn*” of fictie, is God natuurlijk wel steeds minder nodig.

Ficties echter, zoals de filosoof Hans Vaihinger^[14] zeer duidelijk maakt, zijn *verzinsels* die in de praktijk “*bruikbaar zijn*”, maar in de werkelijkheid *niet* “*bestaan*”. Geloven in ficties, en zeker geloven in dogmatische zin, wordt door hem dan ook terecht van de hand gewezen.

De onnodige opmerking van Boudry dat van Woudenberg een theïst is, valt onder de categorie

Hans Vaihinger

enig doel gelijk te krijgen.

Later, in het november-nummer van De Vrijdenker (2018-09) las ik weer twee artikelen^[15], die naar verluidt wel waren ingezonden bij de NRC, maar niet waren gepubliceerd. Ook deze beide artikelen gaan weer tegen het winnende essay in, wederom in hetzelfde ‘format’: het meegaan in de gesuggereerde strijd.

Toen besloot ik uiteindelijk wel publiekelijk te reageren, waarbij vooral Anton van Hooff’s provocerende opmerking^[16] “*Men vraagt zich af wat de kwaliteit van de andere inzendingen was, als dit stuk erboven uitstak*”, me over de streep trok. De gewraakte uitverkiezing zegt mijns inziens namelijk meer over de “kwaliteit” van de beoordelaars van de essays, dan over de kwaliteit van de andere inzendingen. Het feit dat met Trump een, volgens velen, slechte kandidaat de presidentsverkiezingen heeft gewonnen, betekent toch ook niet dat de andere kandidaten noodzakelijkerwijs nog slechter waren?

Foutieve scheidslijnen

Later ontdekte ik zeker niet de enige te zijn die vindt dat tussen wetenschap en religie een *schijntegenstelling* bestaat. In het nu volgende citaat^[17] wordt gesteld dat er daarentegen wel een strijd gaande is tussen theïsme en atheïsme, wat een plausibele uitspraak is.

Er is sprake van een conflict, maar dat is niet tussen wetenschap en religie. Er is een conflict tussen theïsme en atheïsme en er zijn wetenschappers in beide kampen te vinden.

Bij “er zijn wetenschappers in beide kampen te vinden” begin ik echter te steigeren. Niet alleen omdat dat nu juist weer precies de verkeerde manier is van het trekken van een scheidslijn, maar ook omdat ons wordt voorgespiegeld dat we tegen een grens van de taal zijn opgelopen. De, alleszins redelijke, vraag kan worden opgeworpen of het nu echt zo is, dat in de laatste zin van dat citaat, het woord *wetenschappers* niet vervangen zou kunnen worden door *gelovigen*. Dan zouden we lezen dat in beide kampen gelovigen te vinden zijn.

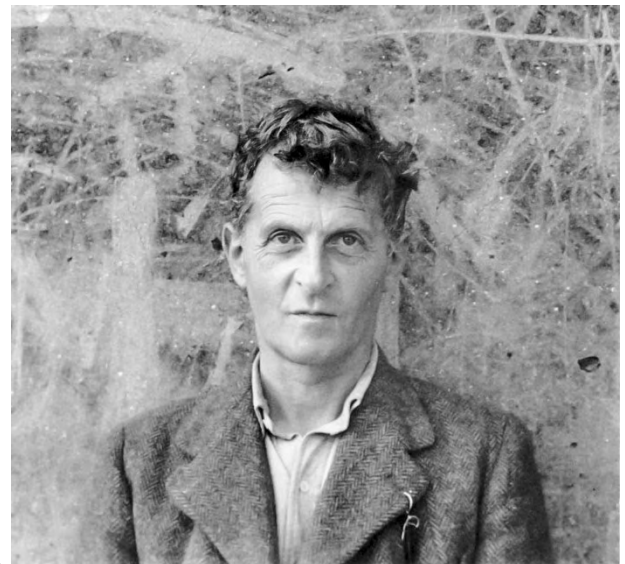
Gelovigen onder atheïsten klinkt inherent onmogelijk, maar het lijkt alleszins fair om ook atheïsten te wijzen op hun “bekeringsdrift”. Maar laat me verder gaan met het onder de loep nemen van wetenschappers en de plaats waar zij wetenschap bedrijven.

“retorische trucs”. In mijn essay stipte ik die kwestie aan door *in de eerste plaats te pleiten voor respect voor vermeende tegenstanders. Verder wees ik op het problematische karakter van eerlijk discussiëren, in tegenstelling tot het zich te buiten gaan aan allerlei retorische trucs en listen, zoals het “spelen op de man” of het gebruik maken van drogredenen, met als*

Op de plaats waar onderzoek gedaan wordt, in het laboratorium, bevinden zich wetenschappers. Daarbuiten, in de thuissituatie, zijn er theïsten en atheïsten, homoseksuelen en heteroseksuelen enzovoorts, enzovoorts. Waar het om gaat, is dat ik als wetenschapper, tijdens het onderzoek, niet “bespat” wens te worden met dit soort onderscheiden. De aandacht voor die verschillen moet worden opgeschort, zolang men bezig is zich te wijden aan de wetenschap. In het laboratorium is het onderzoeksteam doorgaans bezig met een proefopstelling. Dat is cruciaal, want de wetenschapper moet, willens en wetens, ieder ander de mogelijkheid aanreiken hetzelfde waar te nemen, als hijzelf waargenomen heeft. De mogelijkheid tot verifiëren (liever nog, falsifiëren) moet bewust worden ingebouwd. De wetenschapper wil immers aantonen en is er *niet* op uit “geloofd” te worden. Aan het einde van de dag, na gedane wetenschappelijke arbeid, gaan de leden van het onderzoeksteam weer huiswaarts. Of ze daar, met een andere pet op, nu gelovig (theïst) zijn of niet (atheïst), moeten ze helemaal zelf weten. In het laboratorium echter behoren ze zich met wetenschap bezig te houden en *niet* met religie. Dat zijn immers totaal verschillende domeinen, met een compleet ander taalspel.

Taalspel

Het begrip “taalspel” verwijst naar **Wittgenstein**^[18]

Eenvoudig samengevat, wijst hij erop dat dezelfde woorden, in verschillende domeinen, een andere betekenis kunnen hebben. Binnen religie en wetenschap zijn de begrippen “waarheid” en “geloven” goede voorbeelden. Zo heeft *waarheid* binnen religie een absolute of *eeuwige* betekenis, terwijl hetzelfde begrip binnen de wetenschap altijd een relatieve of *voorlopige* betekenis heeft. Bij het begrip *geloven* gaat het bij gelovigen veelal om dogma’s, terwijl wetenschappers veeleer aan hypothesen of aannames zullen denken. Sowieso biedt *geloven* nogal wat gebruiksmogelijkheden, waarmee vrijelijk gegoocheld kan worden.

Helaas constateer ik dat enig hameren op “taalhygiëne” hard nodig is. Net zozeer als iedere taal

zijn eigen idioom heeft, is het belangrijk je bewust te zijn van de context waarbinnen woorden “zich bewegen”. Aan de oppervlakte lijkt het alsof mensen met elkaar aan het communiceren zijn, maar dat is vaak een illusie. Weliswaar gebruikt men dezelfde woorden, maar praat men toch langs elkaar heen. Vooral omdat met dezelfde woorden vrijwel altijd, compleet verschillende beelden worden opgeroepen.

Ik weiger echter me neer te leggen bij de voor de hand liggende conclusie, dat communicatie per definitie een kansloze missie is. Met een eerlijke poging om “naar elkaar toe te denken”, kunnen we al een heel eind komen. Ik pleit ervoor het gesprek in te gaan met Gadamer's credo **“De ander zou wel eens gelijk kunnen hebben”**. Dan moet het mogelijk zijn het discours niet te laten ontsporen, zoals deze essaywedstrijd en de reacties daarop, wel ontspoord zijn.

Inmiddels zijn we een jaar verder en een nieuwe essaywedstrijd is uitgeschreven. Nu met als onderwerp “Welke gevolgen kan de ontdekking van buitenaards leven hebben voor de mensheid?”. Heel uitdrukkelijk kan dit onderwerp met recht een “verloren paradigma” genoemd worden^[19] en ik voorspel dat we ons ook nu geen illusies hoeven te maken over het wetenschappelijke karakter van de komende inzendingen. Het onderwerp nodigt immers uit tot ongebreideld fantaseren. Zoals aangegeven, is ontsporen niet onvermijdelijk. We zijn gewaarschuwd!

[1] Zie bijvoorbeeld *Conjectures and Refutations* (Karl Popper)

[2] Zie *Verloren paradigma's* (John L. Casti, 1989). Ik blijf het merkwaardig vinden dat kwesties die ooit afgehandeld leken, heel hardnekkig de kop blijven opsteken.

[3] Zoals uit de titel mag blijken, ontken ik de strijd op het bord. Ik constateer echter ook dat de strijd kennelijk wel wordt

waargenomen aan het bord, waarbij je naast de spelers, ook kunt denken aan geïnteresseerde toeschouwers. Overigens ontdekte ik onlangs dat een soortgelijke analogie als ik gebruikte, al eerder voorkwam in En toen wisten we alles (Coen Simon, 2011): “Ze zitten er ieder met hun eigen gelijk. De een speelt schaak en de ander is aan het dammen” (p.36)

[4] De bekende, allerlaatste stelling uit *Tractatus Logico-Philosophicus* (Ludwig Wittgenstein) getuigt van eenzelfde strengheid: “Van dat, waarover niet kan worden gesproken, moet mijn zwijgen.”

[5] Zie voor meer streken, trucs en chicanes, *De kunst van het gelijk krijgen* (Arthur Schopenhauer)

[6] Zie *De verbeelding van het denken* (Jan Bor & Erit Petersma, 1995), p.158

[7] <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/10/12/god-bestaat-er-is-bewijs-a2417770>

[8] Zie voor meer over de absurde werking van ons brein, *Een steekje los* (Dean Burnett)

[9] *Slachthuis Vijf* (Kurt Vonnegut)

[10] *Christelijke zending in de zaterdagkrant, De Vrijdenker 2018-09*, p.34

[11] <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/10/20/inbox-van-de-redactie-a2681807#/handelsblad/2018/10/20/#202>

[12] <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/10/16/lezersreacties-op-god-bestaat-er-is-bewijs-a2565732#/handelsblad/2018/10/16/#116>

[13] <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/10/19/de-sluipmoord-op-god-a2676191#/handelsblad/2018/10/20/#208>

[14] *De filosofie van het alsof* (Hans Vaihinger)

[15] (1) *En toch bestaat God! Het middeleeuwse godsbewijs van een VU-hoogleraar* (Anton van Hooff)

(2) *Christelijke zending in de zaterdagkrant* (René van Elst)

[16] *En toch bestaat God!*, *De Vrijdenker 2018-09*, p.32

[17] *Citaat oorspronkelijk uit God and Stephen Hawking.*

Whose Design is it Anyway? (J.C. Lennox, 2011), p.12.

Overgenomen in *De schoonheid en de troost van een wereldbeeld zonder god* (Waldo Swijnenburg, 2015), p.145

[18] *Filosofische onderzoekingen* (Ludwig Wittgenstein).

[19] Zie het hoofdstuk “Waar zijn ze dan?” in *Verloren paradigma's*. Overigens wordt het mogelijke antwoord God bestaat daar omschreven als “het gangbare niet-wetenschappelijke standpunt” (p.401)

Geachte redactie, Graag reageer ik op het artikel van Sicco Polders ‘Een mening’ (De Vrijdenker 2019-5), als volgt:

Naar aanleiding van genoemd artikel, dat eigenlijk over *drogredenen* gaat, struikel ik over de aanname: ‘Johan Cruijff als autoriteit aanhalen tijdens een discussie over de buitenspelregel bij voetbal is geloofwaardiger dan tijdens een discussie over economie’. In *mijn* boekje is het aanhalen van een autoriteit een zwakgebod. Óf je hebt zelf goede argumenten en dan verzwakt het beroep op een autoriteit je redenering (let wel: logisch gezien, retorisch bekeken – welke kracht die aanhaling heeft om mensen (psychologisch) te overtuigen – hebben we te maken met een ander paar mouwen), óf je hebt die niet en dan kan een autoriteit daar moedertje lief niets aan veranderen. Het is trouwens een feit dat drogredenen uitmunten door

hun retorisch vermogen: daarom worden ze ook zo veelvuldig gebruikt. Mijn punt is dat een autoriteit aanhalen logisch gezien een contradictie bevat. Sicco veronderstelt graden in geloofwaardigheid, maar in de logica is een redenering correct of is ze het niet. Er zijn geen tussenposities, er is geen ruimte voor een *tertium quid**, behalve misschien in de wiskunde van Luitzen Egbertus Jan (Bertus) Brouwer (1881-1966)** en zijn volgelingen, maar die beperken zich tot de wiskunde.

Paul Mercken

P.S. Ik vermijd hier ‘PhD in de wijsbegeerte’ achter mijn naam te zetten, want dat zou ook een autoriteitsargument impliceren.

Noten van de redactie:

*) derde mogelijkheid of (gulden) middenweg

**) Brouwer was een Nederlandse wiskundige en filosoof. Hij is de grondlegger van de intuïtionistische wiskunde en van de moderne topologie.

Intellectuelen en charlatans in de politiek

Anton van Hooff

Het beschamende afdanken van Zihni Özdil als Kamerlid van GroenLinks maakt weer eens duidelijk hoe moeilijk echte intellectuelen het in de praktische politiek hebben: zij denken, overwegen, twijfelen en komen tot eigen standpunten.

Liever aan de zijlijn

Özdil had zijn baan als universitair docent geschiedenis opgegeven om nu zelf eens geschiedenis te maken. Een ander tragisch geval van een academicus die in de politiek verdwaalde, is Ronald Plasterk. Zolang hij net als Özdil naast zijn wetenschappelijk werk aan de zijlijn bleef door columns te schrijven (in *De Volkskrant* en *Buitenhof*), gold hij als een boeiende persoon. Hij is de schepper van het begrip 'ietsisme'. Als minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2007-2010) en van Binnenlandse Zaken (2012-2017) bracht hij er niet veel van terecht. Hij had uitstekende ideeën. Zo wilde hij 57 gemeentes van minimaal 100.000 inwoners, zodat ze genoeg bestuurskracht hadden om hun taken uit te voeren. Nu is de macht van veel gemeenteraden uitgehold door 'gemeenschappelijke regelingen', waarbij wethouders onderling zaken bedisselen. Later probeerde hij het nog eens met een voorstel om de provincies Noord-Holland, Utrecht en Flevoland uit efficiency-overwegingen samen te voegen. Hoe verkeek hij zich op de kleefkracht van het gewestelijk fluweel.

In het politieke intermezzo toen hij in de luwte alleen maar Kamerlid was, hield hij in 2011 de Anton Constandse Lezing voor een volle aula van de Utrechtse universiteit met een aanvechtbaar betoog over religie als product van de evolutie.

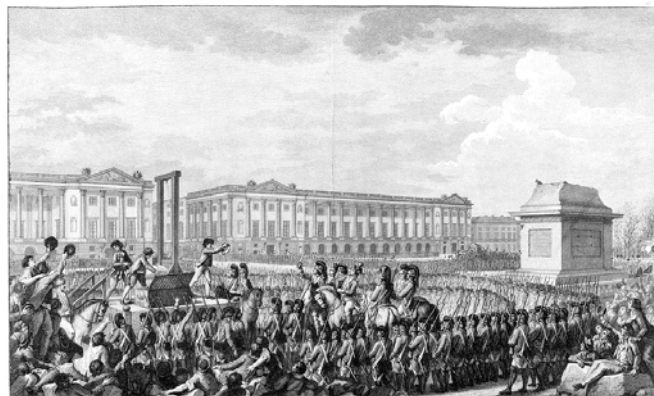

Ronald Plasterk houdt de Anton Constandse Lezing

Maar goed, toen kwam hij weer even als vrijdenkend intellectueel naar buiten. Tegenwoordig is hij ondernemer. Was hij maar bij zijn wetenschappelijke leest gebleven, als briljant onderzoeker in de moleculaire genetica en daarnaast scherpzinnig criticus van de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen.

Wijzen aan de macht

Misschien is het ook maar goed dat de meeste intellectuelen er niet veel van bakken en als mislukkeling van het politieke toneel verdwijnen. De enkele keren dat Plato's utopie van een staat onder leiding van wijzen wordt verwezenlijkt, ontstaan totalitaire systemen die niet terugschrikken voor terreur, want de machthebbers weten – menen te weten – wat goed voor de massa is. Te denken is aan Robespierre, die als leerling van het College Louis-le-Grand een reeks prijzen voor Grieks en Latijn haalde. Ook als afgestudeerde oogstte hij vele lauweren. In zijn rechtlijnige denken beoefende hij als lid van het *Comité de salut public* het 'depotisme van de vrijheid'. In naam daarvan rolden de koppen onder de 'menslievende' valbijl van guillotine, met als bekendste die van Lodewijk XVI en zijn vrouw Marie-Antoinette in 1793.

*Journée du 21 Janvier 1793
Le meurtre de Louis Capet sur le Place de la Revolution
& Présentée à la Convention Nationale
le 22 Germinal par P. Roussin
Paris des Editions des Muses 1849 pour les Amateurs n. 3*

Een voorbeeld uit de recentere geschiedenis van een briljant intellectueel die de kans kreeg zijn overtuiging in macht om te zetten is de Portugees Salazar, die als premier van 1932 tot 1968 zijn land het juk van de Nieuwe Staat, *Estado Novo*, oplegde onder het motto '*Deus, Pátria e Família*', God, Vaderland en Familie. Hij had de priesteropleiding gevolgd, van oudsher de weg omhoog voor jongens van eenvoudige afkomst. Hij ontving zelfs de lagere wijdingen, maar oefende nooit het priesterambt uit. In plaats daarvan ging hij economie in Coimbra studeren. Hij sloot de studie met de hoogste onderscheiding en een doctoraat af. Met tegenzin ging hij de actieve politiek in. Hij wist alles zo goed dat hij geen oog had voor de internationale ontwikkelingen; 'trots alleen' was het motto van de laatste tien jaar van zijn regime, dat ongewenste elementen naar een doods kamp op de Kaap Verdische Eilanden verbande. Portugal had volgens hem een beschavingsmissie te vervullen in zijn kolonies Angola, Mozambique en Portugees Guinea. Daar braken vanaf 1960 de bevrijdingsoorlogen uit. Ik hoor nog – het moet omstreeks 1963 zijn geweest – onze hoogleraar oude geschiedenis F.J. de Waele^[1] uitdagend verklaren dat we goed moesten beseffen dat Portugal in zijn Afrikaanse

kolonies de westerse beschaving bracht – als schaaapachtige studenten van toen gromden we alleen maar wat. Een beroerte in 1968 bewaarde Salazar voor het besef van échec van het Lusotropicalisme, samenstelling van Lusitania, antieke naam van Portugal, en tropicalisme. Volgens deze ideologie hadden de Portugezen een speciaal talent om de tropen te beschaven. Hij stierf in 1970. Enkele jaren later in 1974 maakte de Anjerrevolutie een einde aan de Nieuwe Staat met zijn onderdrukking in de naam van hooggestemde idealen.

Intellectuele charlatan

Tegenover de wijze despoot als Salazar die blijft denken te weten wat het beste voor het volk is, staat de pseudo-intellectueel. Die voldoet aan de Franse omschrijving die Heldring ooit in een van zijn Dezer Dagens aanhaalde: ‘een intellectueel is iemand die met gezag spreekt over iets waarvan hij geen verstand heeft.’ Het gaat hierbij om het zich toe-eigenen van een niet verdiende autoriteit. Daarmee epateert zo’n charlatan de burger. We zagen dat fenomeen bij P. Fortuijn (niet Fortuyn) die zich ten onrechte professor bleef noemen. Hij is wederopgestaan in dr. Th. Baudet. Waarschijnlijk weet die het een en ander van de verhouding democratie en natie-staat.^[II] Maar hij denkt als noorderlicht onder veel andere zaken ook Latijn te beheersen en daarmee indruk te kunnen maken.

In de eerste zin van zijn maidenspeech in de Tweede Kamer [V] dacht hij een creatieve bewerking te geven van het begin van Cicero’s bijtende rede tegen Catilina in -63. Die zei: ‘Hoe lang nog, Catilina, zul je misbruik maken van onze lijdzaamheid?’ Baudet viel echter verschrikkelijk door de mand door in zijn variant niet minder dan zeven koeien van fouten te maken. De meeste lezers van dit blad zullen het Latijn niet machtig genoeg zijn om te beseffen welke onzin Baudet uitkraamde. Daarom hier weergaves in het Nederlands. Hij dacht te zeggen: ‘Hoelang stellen het partijkartel en de baantjescarrousel ons geduld nog op de proef, terwijl het vlaggenschip van de renaissance klaarligt om te vertrekken?’ In werkelijkheid produceerde hij iets volstrekt onbegrijpelijks: ‘Hoe lang, o factie, het kaartje (??) en de hijskraan van de plichten misbruikt (al) het geduld, terwijl het admiraalschip van wederopstanding (van Christus!?) wordt gereedgemaakt om te vertrekken?’^[III] Had Baudet maar even zijn oude leraar

Latijn of een latinist van de Leidse universiteit geraadpleegd. Het is echter kenmerkend voor de intellectueel-charlatan dat hij alle kennis buiten zijn eigen vakterrein denkt te bezitten.

Voor het gevaar van grasduinen ben ik doodsbenauwd. Toen ik buiten mijn klassieke boekje ging met mijn populair-historische boek over het Plakkaat van Verlatinge^[IV], stond ik erop dat een deskundige in de Nederlandse geschiedenis het manuscript corrigeerde (helaas zag hij toch nog twee fouten over het hoofd).

Tot welk type behoor ik? Macht heb ik gelukkig nooit bezeten. Wel heb ik me een blauwe maandag tot de actieve politiek laten verlokken: 1969-1971 was ik fractievoorzitter PvdA in de Nijmeegse gemeenteraad.

[I] Hij was na de Eerste Wereldoorlog naar Nederland uitgeweken wegens een flamingantisme dat heulde met de Duitse bezetter.

[II] Promotie 2012 bij Prof. dr. P.B. Cliteur op het proefschrift *The significance of borders: why representative government and the rule of law require nation states*.

(<https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/19141/Baudet%20PhD%20proof.pdf>)

[III] Voor hen die wel nog (min of meer) Latijn kennen: Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? Met een fraaie cadans. Baudet maakte ervan: Quousque tandem factionem cartellum et officiorum machina patientia nostra abutitur, dum navis pretoria ressurectionis ad proficiendum parata est? Fout 1: Factionem staat in de accusativus, naamval voor het object, terwijl het volgens de ‘vertaling’ genitivus meervoud moet zijn: factionum. Eerst dacht ik nog dat hij de u niet als oe, maar op zijn Nederlands als een uh uitsprak, maar er komt duidelijk een vette è uit zijn mond. Nu kan het alleen op zijn best een ‘accusativus exclamationis’ zijn. 2. Cartellum, ‘kartel’ bestaat in het Latijn niet. Het zou voor een Romein ‘kaartje’ betekenen; het Vaticaanse woordenboek dat moderne begrippen verlatijnt voor gebruik in de pauselijke stukken, geeft voor ‘pact’ pactio. 3. Officiorum betekent ‘van plichten’, is dus juist prijzend en staat dus zeker niet het voor laatzinkende ‘baantjes’. 4. Machina is ‘hijskraan’ en niet ‘draaimolen’. 5. Abutitur, Cicero gebruikte het futurum tweede persoon enkelvoud in de verkorte vorm ere i.p.v. eris, die de zin de mooie cadans geeft, die in Baudets potjeslatijn verloren gaat. In de derde persoon enkelvoud die Baudet wil, zou het hier moeten zijn abutetur; maar dan blijft de dubbelfout 6), want hij geeft een meervoudige onderwerp; correct was dus: abutentur. 7. Resurrectio is niet wedergeboorte (renaissance), maar wederopstanding, eigenlijk alleen van Christus uit de dood! Ik kijk in het Lexicon recentis latinitatis, Rome 1992, en vindt voor ‘Renaissance’ renatae litterae artesque, wedergeboren letteren en kunsten. Dat is een beetje omslachtig. Mijn suggesties zouden zijn geweest: renovatio of novus ortus (nieuw ontstaan), maar gelukkig heeft Baudet mij niet geraadpleegd.

[IV] Anton van Hooff, *Het Plakkaat van Verlatinge. De eerste onafhankelijkheidsverklaring*, Omniboek, Amsterdam 20182, € 18,99.

[V] https://www.youtube.com/watch?v=_4LSDffhcPY

Waarheid

Sicco Polders

“Mensen verschillen onderling meer dan mens en dier” schreef Michel de Montaigne (1533/1592). Het zou kunnen dat vrijdenkers ook zoveel van elkaar verschillen, maar ik veronderstel dat ze in ieder geval één ding met elkaar gemeen hebben: ze willen ware uitspraken doen. Nu denkt u wellicht, dat wil toch iedereen, maar het volstaat te luisteren naar politici of een paar uurtjes op sociale media door te brengen om te weten dat dit niet zo is. Voor een vrijdenker is de waarheid nog steeds een groot goed, maar tegenwoordig lijkt zij een ondergeschoven kindje. Van het geloof in één oppermachtige waarheid tot aan de idee dat er geen waarheid bestaat; het lijkt haast een anachronisme te beweren dat men de waarheid zoekt. Dat is ook niet zo verwonderlijk. De aanspraak op de ultieme waarheid is discutabel door het geweld waarmee die soms gepaard gaat en het relativisme dat niets waar is spreekt zichzelf tegen. Mijns inziens bestaat er geen absolute waarheid, wat ook blijkt uit de verschillende methodes ter rechtvaardiging van een ware uitspraak of theorie. Ik bespreek er vier.

De correspondentietheorie van de waarheid

De theorie die het meeste recht doet aan onze intuïtie van wat waarheid is, is de correspondentietheorie van de waarheid. Neem een alledaagse uitspraak als: “De zon schijnt.” Om te bepalen of deze waar is, kijken we of zij correspondeert met een stand van zaken in de werkelijkheid. Wanneer inderdaad de zon schijnt is het een ware uitspraak. Wetenschappers werken er veel mee. We zeggen dat water kookt bij honderd graden; dat is waar als we water verhitten tot honderd graden en het begint inderdaad te koken. Aristoteles (-384/-322) gaf al min of meer een soortgelijke definitie van waarheid: “Zeggen van dat wat is, dat het niet is of van dat wat niet is, dat het is, is onwaar; maar te zeggen van dat wat is, dat het is, en van dat wat niet is, dat het niet is, is

waar.” Er is een belangrijk aspect aan deze manier van rechtvaardigen van ware uitspraken. Het veronderstelt dat de wereld om ons heen en wij twee van elkaar onafhankelijke entiteiten zijn en dat wij objectieve kennis kunnen verkrijgen over deze wereld.

Maar de theorie levert bezwaren op. Ten eerste werkt zij prima zolang het over feiten gaat, zoals kokend water of een schijnende zon. Lastiger

wordt het bij morele of metafysische uitspraken. Als ik een muis dood en ik zeg: “Er wordt een muis gedood” dan is dat waar, maar als ik zeg: “Dat is slecht”, is het nog maar de vraag of dat waar is. Er zijn wellicht

morele waarheden, maar geen feiten in de wereld die daarmee corresponderen. En of de uitspraak “Er is leven na de dood” overeenkomt met een stand van zaken in de werkelijkheid is niet na te gaan, zelfs niet door mensen die claimen een bijna-dood ervaring te hebben gehad; ze waren immers nog niet dood. Daarnaast is het de vraag of we over de werkelijkheid, onafhankelijk van het menselijke bewustzijn, objectief kennis kunnen verkrijgen. Wanneer ik enthousiast zeg: “De zon schijnt” en mijn vrouw, een stuk chagrijniger dan ik en wetenschappelijker ingesteld, stelt dat deze uitspraak problematisch is omdat de zon altijd schijnt, maar dat het onbewolkt is, is haar beschrijving een objectievere beschrijving van de werkelijkheid dan die van mij, maar welke is waar? Welke beschrijving komt het meest overeen met de werkelijkheid? Kunnen we sowieso de werkelijkheid zoals die op zichzelf is kennen? Immanuel Kant (1724/1804) stelde dat “de wereld zien is haar veranderen.” De werkelijkheid is nooit kenbaar zoals die daadwerkelijk is, maar slechts zoals die aan ons verschijnt. Er is in dat geval correspondentie tussen onze uitspraak en de werkelijkheid zoals die voor ons is, maar is dat niet een triviale waarheid? We willen toch een uitspraak doen over hoe de werkelijkheid is, of zijn we er al mee tevreden als we weten hoe die aan ons verschijnt? Zo ja, verschijnt de wereld wel altijd op gelijke wijze of is dat weer afhankelijk van, zoals we net al zagen, het perspectief van diegene die waarneemt of de omstandigheden waarin wordt waargenomen? Andere waarheidstheorieën proberen dit probleem te omzeilen. Zij hebben met elkaar gemeen dat ze de werkelijkheid loslaten als referentiekader. De waarheid van een uitspraak wordt niet meer gerechtvaardigd aan de hand van een overeenkomst met de werkelijkheid, maar door middel van logica, nut of afspraak.

De coherentietheorie van de waarheid

Volgens de coherentietheorie van de waarheid is een uitspraak waar als die samenhangt met de rest van onze kennis. Neem een kruiswoordpuzzel. Gezocht wordt naar een drieletterig woord, beginnend met een N en eindigend op een L, met de omschrijving ‘langste rivier ter wereld’. Natuurlijk, de Nijl. Binnen de puzzel inderdaad waar omdat het samenhangt met de andere woorden uit de puzzel. Maar... niet waar in de werkelijkheid, het is immers de Amazone. De Britse filosoof Bertrand Russell (1872/1970) verwoordde het als volgt: het niet-strijdig zijn van een systeem van

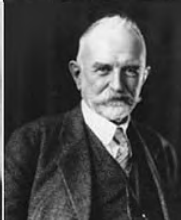
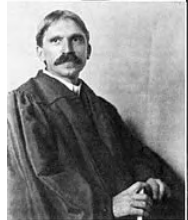

uitspraken biedt niet genoeg garantie voor de waarheid van die uitspraken.

De correspondentie- en de coherentietheorie van de waarheid sluiten elkaar niet uit. De ontdekking van het Higgsdeeltje, het elementaire deeltje dat massa geeft aan alle andere deeltjes, was door de Britse natuurkundige Peter Higgs (1929) in de jaren zestig al wiskundig afgeleid en voorspeld. Het hing samen in een netwerk van theoretische uitspraken en moest wel bestaan. Maar pas nadat het *Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire* (CERN) met een enorme deeltjesversneller het deeltje in 2012 aanschouwelijk had gemaakt, werd het als bewezen gezien.

De pragmatische theorie van de waarheid

De Amerikaan Wiliam James (1842/1910), een van de grondleggers van het pragmatisme, zei: "Waarheid is

bruikbaarheid." Een uitspraak of theorie is waar indien deze nuttig is. Verdere rechtvaardiging is niet nodig. De meest 'ware' theorie is de theorie die het beste werkt. Dit gaat in tegen het idee van de correspondentietheorie dat kennis de werkelijkheid weerspiegelt. Volgens de pragmatist staan we in een voortdurende causale relatie tot de

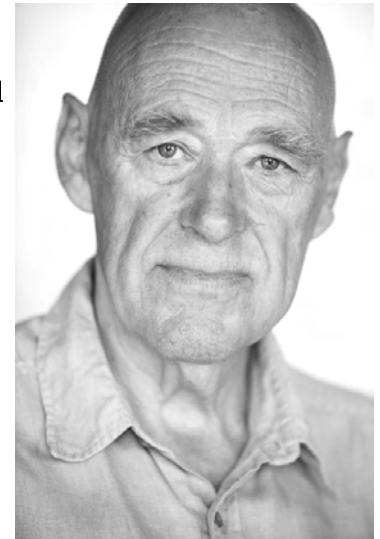
dingen waarover we spreken, we kunnen niet buiten die verhouding staan. De werkelijkheid verandert zodra er uitspraken over worden gedaan. Er is geen mogelijkheid te controleren of een uitspraak waar is aan de hand van een vergelijking met een neutrale werkelijkheid. Wat rest, is kijken of de uitspraak bruikbaar is. Zo ja, dan is die waar. Neem een voorbeeld uit de medische wereld: het placebo. Er zit geen substantie in het pilletje waarvan de werking correspondeert met een wetenschappelijk feit, bijvoorbeeld een pijnstillend poedertje, want het is een loze pil, toch is het waar volgens de pragmatist, want het werkt. Zo nam de katholieke kerk ten opzichte van het heliocentrisme van Galileo Galilei (1564/1642) een pragmatische houding in. Galilei mocht zijn hypothese dat de aarde rondom de zon draait en om zijn eigen as wél gebruiken als model omdat er goed voorspellingen mee konden worden gedaan, maar niet voorstellen als een ware beschrijving van het heelal. Het zou van hoogmoed getuigen in te gaan tegen Gods woord en schepping.

Het probleem met pragmatisme is dat het een erg doelmatige manier van omgaan met de waarheid is.

Wat nu als waarheden niet nuttig, maar wel een correcte beschrijving van de werkelijkheid zijn? En wie stelt eigenlijk de doelen? En wat als de doelen immoreel zijn? Iemands gezondheid verbeteren is een nastrevenswaardig doel, wat het gebruik van een placebo kan legitimeren. Nieuwsfeiten verdraaien en ze als waar beschouwen omdat het te behalen doel – bijvoorbeeld een hogere oplage – binnen bereik komt, is dubieus.

De conventietheorie van de waarheid

Iets is waar als we het er over eens zijn dat het waar is. Dit is meestal geen bewuste afspraak, maar eerder een vorm van een gedeeld geloof of een tijdgeest. Een wrang voorbeeld is de affaire-Buikhuisen eind jaren zeventig. Hoogleraar criminologie Wouter Buikhuisen (1933) wilde onderzoeken of biologische factoren een rol speelden bij crimineel gedrag. Dit was schoppen tegen het zere been van vooral links Nederland, dat bij elke verwijzing naar biologische factoren als verklaring voor criminaliteit de rassentheorie van de nazi's erbij sleepte. Sociaal-economische omstandigheden waren de oorzaak van crimineel gedrag, punt – elke andere hypothese was taboe. Mede onder aanvoering van **Hugo Brandt Cortius** (1935/2014) kwam er een regelrechte campagne tegen Buikhuisen. Die moest stoppen met zijn onderzoek, werd ontslagen door de universiteit Leiden en werd persona non grata binnen de wetenschap.

Terwijl het tegenwoordig bon-ton is de mens te reduceren tot zijn brein en we in de rechtspraak binnenkort mogen verwachten dat er op basis van een genetische dispositie tot bijvoorbeeld agressief gedrag, verzachtende omstandigheden worden aangevoerd.

Het bezwaar van de conventietheorie is dat we achteraf kunnen vaststellen dat sommige waarheden berusten op afspraak, maar hoe zit dat met hedendaagse waarheden? Beseffen we, dat bijvoorbeeld verzamelwoede op basis van een afspraak is opgenomen in het handboek van de psychiatrie, DSM-5? Met als gevolg dat iemand die voorheen werd beschouwd als excentriekeling nu als ziek wordt bestempeld. En wie bepaalt de conventies? Ten tijde van Buikhuisen het toentertijd machtige linkserspectrum van de samenleving. Momenteel wellicht het populisme dat ervan uit lijkt te gaan dat de waarheid gemanipuleerd mag worden zolang het volk het slikt. Wie er ook aan de touwtjes trekken in de soms obscure machtsstructuren: waarheid gestoeld op afspraak stimuleert niet het ontstaan van afwijkende en bijzondere ideeën, die zo waardevol kunnen zijn.

Waar en onwaar

De manier waarop de waarheid van een uitspraak of theorie gerechtvaardigd wordt, verschilt. Maar dat betekent niet dat alle uitspraken even waardevol zijn. Waarheidsrelativisme, waarbij iedereen zijn eigen waardevolle waarheid heeft zonder enige objectieve rechtvaardiging, is de doodsteek voor kritiek, terwijl kritiek van groot belang is voor de ontwikkeling van kennis en een noodzakelijke voorwaarde is voor een goed functionerende democratie. Er is een verschil tussen waar en onwaar, het is niet 'anything goes'.

Er zijn leugens en er zijn ware uitspraken, er bestaan feiten en er is fictie. Het is cruciaal hier een onderscheid tussen te kunnen maken. Niet dat fictie betekenisloos of waardeloos is, verre van, maar fictie voor feiten aanzien en leugens voor waar houden, betekent niet alleen besodemierd worden, maar is het begin van het einde van kritisch denken en het kunnen maken van autonome, goed geïnformeerde keuzes. De enigen die daarbij gebaat zijn willen manipuleren en streven naar macht. Zij zien anderen slechts als middel tot hun te bereiken doel en beschouwen waarheden als obstakels, die, indien aan het licht gekomen, kunnen onthullen wat hun werkelijke intenties zijn. Dé waarheid bestaat niet, maar het opgeven van het verlangen naar waarheden, hoe klein soms ook, is ophouden mens te zijn.

Glamour logica

De onzichtbare logische getallen achter het leven van alle dag

Floris van den Berg

Bespreking van het boek van Ype Driessen en Ionica Smeets, *De verrassende verjaardagen en andere nogal logische fotostrips*, 2019.

De Britse wiskundige John Littlewood definieerde een wonder als 'een gebeurtenis met een kans van één op een miljoen.' Deze definitie maakt het echter tot een wonder als je een loterij wint. Doorgaans wordt met een wonder een gebeurtenis bedoeld die in strijd zou zijn met de natuurwetten. Littlewood heeft het over een subcategorie van de klasse wonderen, namelijk onwaarschijnlijke gebeurtenissen, zoals je buurman tegenkomen als je op excursie in de binnenlanden van Bolivia bent. Als je gemiddeld 8 uur lang per dag alert bent en er elke seconde iets kan gebeuren, is het te verwachten dat we eens per maand een wonder (in de zin van een gebeurtenis met een hoge mate van onwaarschijnlijkheid) kunnen meemaken. Wonderen bestaan dus. Niets bijzonders. Dit inzicht uit de kansberekening kan mensen behoeden voor een ontieligelijke hoeveelheid speculatieve onzin over de paranormale aard van zogenaamde wonderen. Dat is de les die ik trek uit de vijf afbeeldingen en 112 woorden van de fotostrip 'De woekerende wonderen' uit *De verrassende verjaardagen* (2019). Dat is een knap staaltje efficiënte uitleg van Ionica Smeets en Ype Driessen.

Kennisoverdracht

De nieuwe media bieden tal van nieuwe mogelijkheden om kennis over te dragen. Waar boeken honderden jaren lang de boventoon voerden in kennisoverdracht, zijn boeken nu maar één kleine speler op de kennismarkt. Met het fotostripboek *De verrassende verjaardagen* komen fotostripauteur Ype Driessen en hoogleraar wetenschapscommunicatie aan de Universiteit Leiden,

ERRATUM

In het verslag 'Verlicht borrelen in Den Haag' van René van Elst in De Vrijdenker 2019-05 op pag. 10 is een stukje tekst tussen wal en schip geraakt; de laatste zin van de paragraaf 'De Deo' moet luiden: Het betekent dat je over het lichaam moet denken als een substantie die wonderbaarlijke dimensies heeft en al het geestelijke voortbrengt.

Ionica Smeets, met een innovatief medium om tal van logische, statistische, wiskundige en natuurkundige puzzels en vraagstukken aan een breed publiek te communiceren. In korte strips zetten Driessen (die een achtergrond heeft in cognitieve kunstmatige intelligentie) en wiskundige Smeets, met zichzelf in de hoofdrol, op heldere wijze wiskundige en logische vraagstukken uiteen. Een flink aantal daarvan zijn ergens tijdens mijn studie wijsbegeerte langsgekomen (over Hilbert's hotel, het probleem van de wereld als simulatie, het determinisme probleem, het gevangenendilemma, het Droste-effect et cetera), maar met dit stripboek wordt de doelgroep aanzienlijk vergroot.

Een aantal strips gaan over mathematische wederwaardigheden, zoals over getallen, die wel grappig zijn, maar die bij mij geen vruchtbare bodem vinden en die weer verdwijnen uit de zeef van mijn hersenkwab. Alhoewel de voorbeelden over kansberekening bijdragen aan de gecijferdheid van de lezer. Het stripboek doet mij denken aan wiskundige John Allen Paulos die schrijft over toegepaste wiskunde en zijn bekendste boek is *Ongecijferdheid* (de Nederlandse vertaling heeft een inleiding van Rudy Kousbroek). Paulos legt op toegankelijke wijze het

belang van basale gecijferdheid uit, maar niet in stripvorm.

Floris van den Berg (m), Ype Driessen (r) en diens partner Nico (l) bij een boekpresentatie te Utrecht, september 2015; foto R. van Elst

Filosofie en humor

De filosofische onderwerpen in de fotostrip bekijken bij mij beter. Met weinig tekst wordt veel uitgelegd. De fotostrips, die telkens een duidelijke clou hebben, kenmerken zich door droge humor. Deze strips zijn eerder gepubliceerd in de Nederlandse versie van het populairwetenschappelijke tijdschrift *New Scientist*. Dit stripboek leent zich uitstekend om te worden gebruikt in het (middelbare) onderwijs.

Stripboeken mengen zich met de zogenaamde hoge cultuur, zoals de stripboekversies van Proust *Op zoek naar de verloren tijd* en *De avonden* van Gerard Reve. Ook zijn er filosofische stripboeken, zo heb ik een stripboek over de filosofie van Bertrand Russell. Maar een filosofische fotostrip is een primeur. Smeets en Driessen tonen dat de intuïties die wij dikwijls hebben, niet bestand zijn tegen een natuurwetenschappelijke, logische analyse. Doordat er serieuze onderwerpen aan bod komen in stripboekvorm bestaat de kans dat mensen het boek ook primair als stripboek lezen, terwijl er toch

zeer moeilijke en diepzinnige materie in wordt behandeld, als het verschil tussen causatie en correlatie en of de werkelijkheid geen simulatie is (zoals in de film *The Matrix*).

Maar zelfs al zou deze strip niet zo serieus worden genomen als de inhoud verdient, het is sowieso goed om het licht der rede breed te verspreiden. De logica krijgt zowaar glamour.

Dierethiek komt zowaar aan de orde, al is het zijdelings. In een strip waarin Ype zich afvraagt waarom porties bitterballen altijd zes zijn en Ionica uitlegt dat zes deelbaar is door zowel 2 als 3 en je dus eerlijk kunt delen met 1, 2, 3 of 6 personen. Ype meldt echter dat hij vegetariër is en dus hoeft hij niet te delen en Ionica kan alle 6 bitterballen alleen opeten. Behalve ongecijferdheid bestaat er ook zoiets als moreel onverstand. En blijkbaar is de menselijke geest zo gecompartmentaliseerd dat een goed begrip van het een (gecijferdheid) geen garantie is voor het andere: verstand op moreel vlak. Maar dat is dan weer niet aardig om te zeggen, want het is zo'n leuk boek.

Benedenwereld

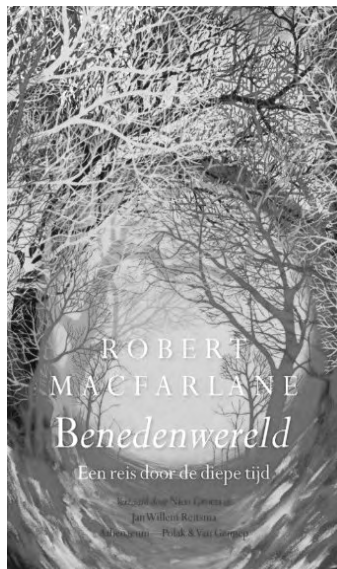
Een reis door de diepe tijd

Enno Nuy

We kennen Robert Macfarlane al van De oude wegen en De laatste wildernis, boeken die ik verslond. Onlangs verscheen Benedenwereld. Een ontdekkingsstocht door dolines, foiba, verdwijngaten, sink holes, mijnen, grotten en kloven in Groot Brittannië, Frankrijk, Slovenië, Groenland en Scandinavië, om niet zonder redenen te eindigen in de onderaardse opslagplaats voor nucleair afval op een Fins eiland. En al na de eerste pagina's aarzel je met verder lezen omdat doorlezen het moment dichterbij brengt dat je het boek dicht moet slaan. Met dit boek heeft Macfarlane op een buitengewoon poëtische manier geschreven over de wereld die de meesten van ons nooit betreden of verkennen, de wereld die zich onder onze voeten bevindt. Dieper dan een ondergrondse parkeergarage komen we doorgaans niet, daaronder worden we al gauw bevangen door angst voor duisternis of claustrofobie. Macfarlane laat zien hoe weinig wij werkelijk begrijpen van de planeet

waarop wij ons bevinden en toont aan dat waar wij de evolutie denken te doorgronden, ook daar onze kennis ver van volledig is.

In de woorden van Macfarlane: "Als je op een heldere nacht omhoog kijkt, kun je een ster op duizenden biljoenen kilometers afstand zien stralen of de kraters onderscheiden die zijn ontstaan toen asteroïden insloegen op het maanoppervlak. Maar als je omlaag kijkt, reikt je blik niet verder dan de toplaag, tegel en tenen". Onze afkeer van de benedenwereld ligt al in onze taal opgesloten. In veel metaforen wordt de hoogte geprezen maar de diepte geminacht. Denk bijvoorbeeld aan 'opgebeurd' tegenover 'terneergeslagen' en een woord als 'catastrofe' betekent letterlijk 'neerwaartse wending'. Maar die benedenwereld vertelt ons oneindig veel over onze planeet, hier is de 'diepe tijd' de tijdrekening. En die diepe tijd strekt zich uit over

verleden én toekomst. Over ongeveer vijf miljard jaar, wanneer de energie van de zon verbruikt is, zal de aarde definitief in duisternis gehuld worden. Macfarlane: “We staan met onze tenen, en met onze hielen, op een rand”. En: “Vanuit een woestijn of oceaan bezien is de menselijke ethiek absurd en van een verpletterende onbeduidendheid – al het leven is volslagen onbeduidend in het licht van de uiteindelijke ondergang”.

Inzicht

De afdaling in de benedenwereld komt in vele mythen voor en eigenlijk, zegt Macfarlane, is hier sprake van een schijnbare paradox: dat de duisternis inzicht verschaft en dat afdalen eerder een openbaring dan een ontbering is. En filosoferend over ons gebruik van de ondergrond, de onderwereld, de benedenwereld constateert de schrijver: “We zijn vaak zorgzamer voor de doden dan voor de levenden, hoewel de levenden onze zorg het hardste nodig hebben.” Robert Pogue Harrison onderzocht begrafenisgebruiken en stelt dat mens zijn eerst en vooral begraven betekent. Het Latijnse *humanitas* zou afstammen van *humando*, dat ‘begraven’ of ‘begrafenis’ betekent, en dat op zijn beurt weer teruggaat op *humus*: ‘aarde’ of ‘grond’.

Voorals kalksteen wordt gebruikt voor het begraven van mensen. Kalksteen kan worden beschouwd als slechts één fase in de dynamische cyclus van de aarde, waarin mineraal dier wordt en dier gesteente; gesteente dat na verloop van tijd – in de diepe tijd – uiteindelijk het calciumcarbonaat levert waaruit nieuwe organismen ontstaan, die als voedsel dienen, zodat dezelfde cyclus zich opnieuw kan voltrekken.

Diep in een mijn in Boulby, Yorkshire, wordt onderzoek gedaan naar donkere materie. Macfarlane: hoe zoek je in het donker naar duisternis? Om materie die geen schaduw werpt te kunnen waarnemen, moet je niet op zoek gaan naar haar aanwezigheid maar naar haar effecten. En verderop in dit hoofdstuk merkt Macfarlane op: Het antropoceen stelt ons de vraag die de immunoloog Jonas Salk zo memorabel verwoordde: ‘Zijn we goede voorouders?’ Het verbaast geenszins wanneer deze vraag in dit boek centraal blijkt te staan, deze vraag die vóór het antropoceen nooit aan de orde was!

Boswijsheid

Alle episodes uit deze verkenningstocht zijn even fascinerend, maar het hoofdstuk *De ondergroei* heeft mij misschien wel het meest gefascineerd. Macfarlane beschrijft hier hoezeer bomen en planten met elkaar samenwerken door middel van een ongekend uitgebreid schimmelnetwerk in de ondergrond. Wij denken vaak dat bomen met elkaar concurreren om de beste

overlevingsplek maar de werkelijkheid is vele malen ingewikkelder. Bomen geven voedingsstoffen aan elkaar door en helpen elkaar ook (mutualisme), bomen en schimmels kennen een dualiteit waardoor een bos kan ontstaan. Suzanne Simard heeft hier zeer veel onderzoek naar gedaan en zij stelt op grond van haar bevindingen dan ook voor een bos te beschouwen als een ‘coöperatief systeem’ waarin bomen met elkaar ‘praten’, wat een samengestelde intelligentie oplevert die ze omschreef als ‘boswijsheid’. In dit verband wordt vaak de term ‘wood wide web’ gebruikt.

Macfarlane: “Korstmossen kunnen met angstaanjagende zuren steen verpulveren. Schimmels kunnen zeer krachtige enzymen afscheiden die de bodem oplossen. Het zijn de grootste organismen ter wereld en ze behoren ook nog eens tot de oudste. Ze hebben de wereld geschapen en breken hem af. Welke superheld doet ze dat na?” En om alles in het juiste perspectief te plaatsen merkt de schrijver op dat een achtste van de totale biomassa bestaat uit ondergrondse bacteriën, en nog eens een kwart uit schimmels.

Al even fascinerend is de geschiedenis over het onderaardse Parijs, de steengroeven en Les Catacombes waar de resten van miljoenen Parijzenaars werden opgeslagen en waar later champignons zouden worden gekweekt (in 1940

waren er tweeduizend champignonboeren werkzaam onder Parijse grond) en weer later zouden de catacomben onderdak bieden aan het Franse verzet tegen de Duitsers maar ook aan de Duitse bezetter, de catacomben die heden ten dage vooral het domein zijn van urban explorers en catafielen.

In Slovenië zijn de beide wereldoorlogen nog steeds zichtbaar in het fysieke landschap. De permanente sporen van die strijd (loopgraven, massagraven, monumenten), aldus Macfarlane, boekstaven een door moderne mensen geschapen omgeving van geweld en ontheemding en houden die in stand.

We hebben inmiddels zo’n 50 miljoen kilometer aan tunnels en gaten geboord tijdens onze zoektocht naar natuurlijke hulpbronnen, en onze planeet waarlijk tot een holle aarde doortunneld. Ja, onze cumulatieve activiteiten hebben zelfs een nieuwe steensoort opgeleverd: plastiglomeeraat: een keiharde samenklontering van zandkorrels, schelpen, hout en zeewier die door gesmolten plastic bijeen wordt gehouden en die ontstaat wanneer mensen strandafval in kampvuren verbranden.

Wanneer de schrijver terugkeert van een onthutsende reis naar gletsjers hoort hij dat de werkgroep Antropoceen van de stratigrafische subcommissie *Kwartair* juist in die weken heeft geadviseerd het antropoceen formeel tot het huidige tijdperk op aarde te

verklaren, met 1950 als beginjaar, dat precies samenvalt met het begin van het atoomtijdperk. Dat werpt een merkwaardig licht op uitgerekend mijn geboortejaar!

Wat laten we na?

In het laatste deel van deze schitterend geboekstaafde reis daalt Macfarlane af in een opslagplaats voor nucleair afval op een Fins eiland: “De halfwaardetijd van uranium-235 bedraagt 4,46 miljard jaar: een dergelijke tijdrekenkunde verjaagt de mensheid uit het middelpunt, maakt de eerste mens tot iets nietigs. Maar denken in halfwaardetijd betekent noodzakelijkerwijs ook dat we ons niet alleen moeten afvragen wat we van de toekomst maken, maar ook wat de toekomst van ons maakt. Wat laten we na, niet alleen aan de generaties na ons, maar ook aan de tijdperken en soorten na de onze? *Zijn we goede voorouders...?*”

Wij denken dat we nog een kleine vijf miljard jaar te gaan hebben voordat de aarde verzwolgen wordt door de zon of voordat de omstandigheden op deze planeet enige vorm van (organisch) leven onmogelijk hebben gemaakt. Maar we vergissen ons. Binnen 600 miljoen jaar zal het gehalte koolstofdioxide – ceteris paribus – te laag zijn geworden voor fotosynthese en dat betekent dat planten en bossen, zoals wij die nu kennen, niet kunnen voortbestaan. Over drie tot vier miljard jaar zal

de temperatuur hier zo hoog zijn opgelopen dat alle oceanen zullen verdampen.

Macfarlane stelt slechts de vraag of wij goede voorouders zijn maar – dit zal u duidelijk zijn – de vraag stellen is hem beantwoorden. Als wij niet zelf dat antwoord weten te geven of willen geven, hoe zouden wij deze planeet dan ooit leefbaar kunnen houden?

Robert Macfarlane heeft – niet voor het eerst – een formidabel boek geschreven. In vaak schitterende taal – hij introduceert het prachtige woord ‘kroonschroom’ (eerlijk gezegd komt de eer hier toe aan de beide vertalers van dit boek Nico Groen en Jan Willem Reitsma, de schrijver heeft het over ‘crown shyness’ en dan is ‘kroonschroom’ werkelijk een prachtvondst!) voor de ruimte die bomen elkaar gunnen om licht op te vangen voor de fotosynthese – en dat maakt het lezen van dit boek tot een genot in velerlei opzicht. Is dit een reisboek, een natuurhistorische verkenning of een alarmerend klimaatrapport? *Benedenwereld* is dit alles en nog veel meer. En daarenboven is dit ook nog eens een literair werk van uitzonderlijke klasse. Ik zou alle superlatieven willen aanwenden om dit boek onder de aandacht te brengen van iedereen die geïnteresseerd is in de geschiedenis van deze aarde, in de menselijke geschiedenis en vooral de menselijke moraal. Hebben wij onze ogen daadwerkelijk open? Zijn wij daadwerkelijk goede voorouders?

Trots op toeval

Vaderland, huidskleur en religie

Anton van Hooff

‘Je stelt wel heel weinig voor als je je trots alleen ontleent aan het vaderland.’ Ik weet niet meer wie zo iets gezegd heeft – het was meen ik een Duitser – maar hij sloeg de spijker op zijn kop. Je *Heimat* is een kwestie van toeval. Je hebt daardoor een taal meegekregen en cultuur in de brede zin van het woord. Voor een Nederlander betekent dat bijvoorbeeld van drop houden en flessen en potten leegschrapen met het unieke hulpmiddel van de flessenlikker – de kaasschaaf is minder exclusief. Natuurlijk is die bakermatcultuur je vertrouwd en lief, maar om nu trots te zijn op iets wat je in de wieg hebt meegekregen, is natuurlijk uiterst onredelijk. Voor het onderscheid tussen het gevoel van vertrouwdheid en superioriteit worden wel de termen patriottisme tegenover nationalisme gebruikt. In die zin ben ik wel een patriot.

Vaderlandsch gevoel

Mij overviel bijvoorbeeld wat in de negentiende eeuw het Vaderlandsch Gevoel werd genoemd, toen ik in het Metropolitan Museum in New York naast een Amerikaan stond die naar een Vermeer keek. Met klakkende tong gaf hij uiting aan zijn bewondering. Ik had even de neiging om hem aan te stoten met een ‘dat hebben wij toch maar mooi gemaakt, niet?’ Onzin natuurlijk. Ik had dan moeten uitleggen dat het

Melkmeisje paste in een burgerlijke cultuur. Daarin werden huiselijk taferelen de moeite van het uitbeelden waard gevonden, terwijl elders in Europa schilders zich

alleen toelieden op religieuze, historische en mythologische scènes, vaak in kolossaal formaat.

Toen ik in de jaren negentig veel buitenlandse collega's bezocht, nam ik steeds stroopwafels, drop en flessenlikkers mee. Stroopwafels waren altijd een succes, drop viel minder in de smaak, vooral als men beide versnaperingen tegelijk consumeerde. Met de flessenlikker deed ik altijd een quizje: waarvoor diende dit voorwerp?

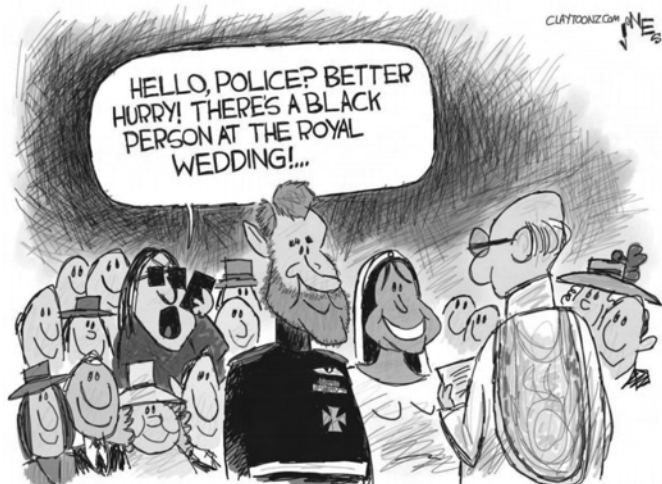
De flessenlikker van de HEMA van € 1,75, die bij die firma als flessenschrapper wordt verkocht; het is wel zaak te controleren of de vestiging in de buurt die in voorraad heeft.

Een Tsjechische archeoloog, gewend om artefacten thuis te brengen, wilde maar niet het antwoord van mij horen. Hij veronderstelde dat het ging om een minirugkrabber voor in bad. Toen gaf ik hem als clou dat het om iets heel Hollands ging. "Oh, het is om bij roulette de kleine bedragen te schuiven die jullie als Nederlanders inzetten." Zo werd me even de spiegel voorgehouden. Maar schamen deed ik me niet. Met zuinigheid (en vlijt) bouwt men immers huizen als kastelen.

In Tübingen, gelegen in het land van de Schwaben, die bekend staan om hun zuinigheid, waren de vriendinnen van mijn gastvrouw zo weg van het ding dat ik nog een lading nagestuurd heb.

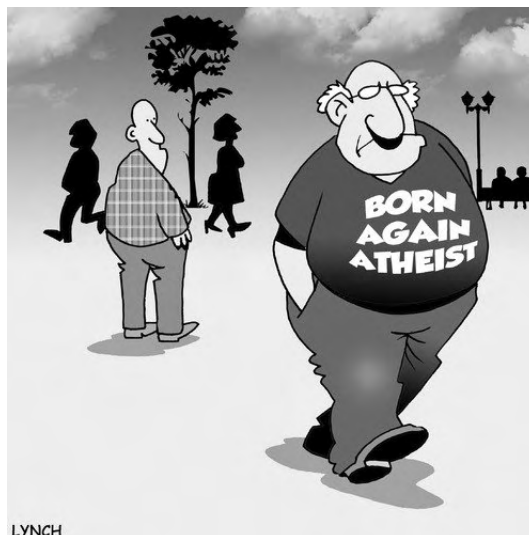
Huidkleurisme

Nog dwazer dan nationalisme is het trots te zijn op de huidskleur. Wacht, daarvoor moeten we net als 'antisemitisme' voor 'jodenhaat' eens een pseudowetenschappelijke term verzinnen: dermachromisme. Deze onuitstaanbare ondeugd wordt ten onrechte rassisme – met een barbarisme: racisme – genoemd, maar er bestaan natuurlijk geen menselijke rassen. Aan de erfelijk bepaalde pigmentatie is weinig te doen. Met cosmetische operaties zijn 'boreale' ogen, neuzen en lippen te krijgen, maar waarom zou iemand zijn uiterlijk verloochenen?

Van religie kan men zich vrijdenken

Ten slotte worden de meeste mensen ter wereld met de religie van de ouders in de wieg gelegd. Tot welke afschuwelijke misdaden trots op de godsdienst der vaders leidt, is zichtbaar in verleden en heden. Ook de 'zachtmoedige en wijze' hindoes en boeddhisten blijken tot de ergste gruwelijkheden in staat. Gelovigen vervolgen gretig niet- en andersgelovigen, vaak nog het meest fel de net-iets-anders-gelovigen, de ketters. Anders dan geboorteland en huidskleur is religie iets waarvoor men wel verantwoordelijk is. Men kan die afzweren, zo niet uiterlijk als dat (levens)gevaarlijk is, dan toch voor zichzelf. Niets is sprekender voor de kracht van het (vrij)denken dan de moslim die in een louter islamitische omgeving de koran eens echt als boek leest, in plaats van gedachteloos te reciteren, en tot de conclusie komt dat het een heilig boek van een onmenselijke, achterhaalde woestijnreligie is. Niet voor niets werd ons als katholieken ontraden om zelf de bijbel te lezen; je zou maar op verkeerde gedachten komen...

Aanvulling van Sicco Polders

Het begincitaat is mogelijk terug te voeren op een tekst van Schopenhauer: "Die wohlfeilste Art des Stolzes hingegen ist der Nationalstolz. Denn er verrät in dem damit Behafteten den Mangel an individuellen Eigenschaften, auf die er stolz sein könnte, indem er sonst nicht zu dem greifen würde, was er mit so vielen Millionen teilt." – "Het goedkoopste soort trots is echter de nationale trots. Want hij verraadt bij degene die er mee behept is het gebrek aan individuele eigenschappen waarop hij trots zou kunnen zijn, daar hij anders niet datgene zou hoeven aan te grijpen wat hij met zoveel miljoenen deelt." De Nederlandse vertaling komt uit Arthur Schopenhauer, Parerga en paralipomena, deel 1, Wereldbibliotheek Amsterdam, 2002, p.424.

Heeft vrijdenken nog bestaansrecht?

Paul Hopster

Herdruk uit het tijdschrift *De Vrije Gedachte*, april 2000, jrg. 31 nr. 3

In Nederland wordt, althans in naam, een volledige scheiding van kerk en staat voorgestaan. Verreweg de belangrijkste godsdienst in Nederland, het Christendom, is onmiskenbaar op de terugtocht. De kerkelijkheid neemt af. Vele kerken staan leeg of krijgen een culturele bestemming. Kerkelijke opleidingen schrijven steeds minder novicen in.

Parallel hieraan neemt in christelijk Europa de interesse in godsdienst af, evenals in het al of niet bestaan van god, in het al of niet zijn voorgeschreven van de moraal door god. Je mag tegenwoordig uitkomen voor atheïsme.

Wat heeft een vrijdenker dan nog in Nederland of in West-Europa te zoeken of te doen? Bij deze vraag dient te worden meegewogen dat De Vrije Gedachte zo'n 12 jaar geleden gezelschap heeft gekregen van een enigszins vergelijkbare organisatie, de stichting Skepsis, stichting voor wetenschappelijk onderzoek van paranormale verschijnselen. In de driemaandelijks uitgave van de stichting, *Skepter*, wordt uitvoerig en uitstekend verslag gedaan van alle mogelijk onderzoek op dit gebied, inclusief de religieuze grensgebieden.

Elke vrijdenker zou een abonnement op *Skepter* dienen te hebben!

Blijft er voor De Vrije Gedachte nog wel iets over om te onderzoeken of aan de kaak te stellen?

Wel degelijk! Daarbij dienen we te bedenken:

- In West-Europa is het Christendom op zijn retour, maar bijvoorbeeld in de V.S. bepaald niet.
- In Nederland en in West-Europa neemt de Islam sterk toe in aanhangers en in macht.
- New Age religies en nieuwe sekten nemen toe in aantal, aanhangers en macht.
- Zelfs in Nederland is geen volwaardige en consequente scheiding van kerk en staat doorgevoerd.
- Het privé-karakter van godsdienst wordt miskend door het laten voortbestaan van confessioneel onderwijs, confessionele politieke partijen en confessionele vakbonden.
- Ook in Nederland bestaat nog steeds religieus bepaalde discriminatie van bevolkingsgroepen, als vrouwen en homoseksuelen.
- Op het gebied van beschikken over menselijk leven en dood (abortus, euthanasie,

anticonceptie, suïcide) is er vanuit de godsdienst verregaande onvrijheid van denken en handelen.

Op het gebied van de invloed van godsdiensten is er voor De Vrije Gedachte dus nog het een en ander te doen. Maar ook daarbuiten is er een taak voor DVG. Ook in een redelijk vrij land als Nederland is er geen volledige vrijheid van denken en van meningsuiting. Voor sommige politiek gevoelige onderwerpen moet je voorzichtig zijn met je woorden, of ben je niet helemaal vrij in je meningsuiting. Je bent al heel snel verdacht. Je moet oppassen niet te worden ingedeeld in een hokje en daarmee te worden gekwalificeerd als een negatief slag mensen als: vuile kapitalist, vuile communist, vuile nationalist, vuile fascist, vuile racist, vuile anarchist, vuile atheïst, platte materialist, etc.

De taak van zowel Skepsis als van De Vrije Gedachte is enerzijds wetenschappelijk, objectief onderzoek doen (inclusief: analyse, vergelijking en beschouwing) van religieus en paranormaal geloof, anderzijds ontmaskeren en soms ook bestrijden van religieus en paranormaal geloof indien strijdig met de waarheid of de seculiere moraal.

De belangrijkste aandachtsgebieden van De Vrije Gedachte zijn mijns inziens de volgende:

1. Schendingen van de scheiding van kerk en staat

a. in het Christendom

- Aparte rechtspersoonlijkheid voor kerkgenootschappen.
- Financiële en fiscale steun voor kerkgenootschappen.
- Confessioneel onderwijs.
- Confessionele politieke partijen.
- Confessionele vakbonden

b. in de Islam

- Vrijwel volledige integratie van kerk en staat.

c. in het Hinduïsme

- Godsdienstig bepaald kastensysteem.

2. religieuze visie op de dood

- Ontkenning van de dood door de creatie van een hiernamaals, hemel, hel of door de voorstelling van herrijzenis, reïncarnatie, vooroudergeesten, etc.
- Verbod op abortus, euthanasie en suïcide vanuit de religieuze visie op de dood.
- Voorstellen van de dood als scheiding van lichaam en geest.

3. religieuze visie op de moraal

- Voorstellen van de moraal als goddelijk bepaald, absoluut en onveranderlijk.
- Voorstellen van een enkelvoudige schepper en bewaker van de moraal, god, als absolute machthebber, als despoot. (God is algoed, alwetend en almachtig.)
- Voorstellen van de paus als onfeilbaar, net als god.
- Voorstellen van geloof als goddelijke gave of als opdracht in plaats van een voorlopige, onduidelijke vorm van kennen (vooronderstellen).
- Voorstellen van onderwerping als nederige dienaar aan de machthebber als een grote deugd.
- Voorstellen van mensen als heilig of zalig (persoonsverheerlijking).

4. Ontstaan van nieuwe religies, vaak als vervanging van oorspronkelijke religies

- Nieuwe sekten. New Age religies.
- Geloof in paranormale verschijnselen en krachten.
- Irrationele geloofsvormen, waarvan het geloofskarakter wordt ontkend of miskend.

5. Religieus bepaalde discriminatie

- van vrouwen
- van homoseksuelen.
- van ongelovigen
- van andersgelovigen.

6. Religieuze invloed op seksualiteit

- Verbod op
- anticonceptie
 - geboortebeperving
 - beteugeling van de groei van de overbevolking.
 - beteugeling van verspreiding van geslachtsziekten.
 - loskoppeling van lustbeleving en voortplanting.
 - homoseksualiteit

7. Religieuze beperking van de vrijheid van denken en meningsuiting

- Verbod van kritiek op de godsdienst (Salman Rushdie).
- Negeren van kritiek op de moraal van de bijbel en van kerkleiders.

8. Niet-religieuze beperking van de vrijheid van denken en meningsuiting.

- Impliciet verbod van kritiek op politieke leiders en soms ook het politieke systeem.
- Impliciet verbod op het uiten van een privémening die strijdig is met het officiële politieke systeem.

Bezien we al deze aandachtspunten, zowel zaken voor onderzoek en beschouwing als voor kritisch aan de kaak stellen, dan kunnen we concluderen dat De Vrije Gedachte nog evenveel bestaansrecht heeft als in 1856, het jaar van oprichting.

Oproep tot meer atheïstische samenwerking

Maarten Gorter

Concordia res parvae crescunt (eendracht maakt macht) was het motto van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, daarmee werd bedoeld, als we iets willen bereiken dan moeten we het samen doen. Dit was de les die Nederland en Europa de afgelopen eeuwen gaandeweg hebben geleerd. Als we verdeeld zijn en en ieder onze eigen weg gaan dan kunnen we nooit ons doel bereiken. Nederland is daarom met nog 28 Europese landen (VK nog meegerekend) in de EU. Nederland is zelf ontstaan omdat wij zagen dat alleen als de gewesten samenwerkten, wij de Spaanse overheersers konden verslaan. De gewesten tekenden daarom de Unie van Utrecht (1579), het Plakkaat van Verlatinghe (1581) en de Justificatie of Deductie (1588) om deze eenheid te bevestigen. Als we iets geleerd hebben dan is het dat we altijd zoveel mogelijk eenheid moeten hebben. De atheïstische beweging in Nederland moet inspiratie putten uit deze wens tot eenheid, zowel nationaal als internationaal.

Waarom bestaan er meerdere atheïstische verenigingen?

Toen ik in april 2016 besloot om lid te worden van een atheïstische vereniging twijfelde ik eerst van welke ik lid moest worden, De Vrije Gedachte (DVG) of het Atheïstisch Verbond (AV). Ik koos voor De Vrije Gedachte vanwege haar rijke geschiedenis, prachtig blad en gezellige evenementen. Ik begreep niet waarom er twee verenigingen bestonden, dat is toch helemaal niet nodig dacht ik toen meteen. Toen ik later van leden van DVG en het AV hoorde waarom er twee verschillende verenigingen bestaan, dacht ik: we hebben vrijwel exact dezelfde doelen; dit slaat nergens op. Ik dacht ook: in beide verenigingen zijn de leden toch uiteindelijk de baas, dus al deze discussies over de koers kunnen we toch op een gezamenlijke ALV doen?

Democratie en het vrijdenken gaan hand in hand, wij hoeven niet bang te zijn voor een paus die een vetorecht gaat uitspreken over elk besluit. Bij ons zullen er ook geen kasten of klassensystemen komen, waar het ene lid meer rechten heeft dan de ander.

Nu DVG aan het krimpen is, is fuseren steeds wenselijker, in 2011 hadden wij nog 500 leden in 2019 zijn dat er nog maar 400, dat is een flinke aderlating. Het AV heeft ongeveer 100 leden, als we samengaan zullen we misschien weer richting de 500 komen.¹ Dan kunnen we klap die we de afgelopen 8 jaar hebben gehad te boven komen.

Geen gereformeerde praktijken

De voornaamste reden dat ik geen lid ben van het Humanistisch Verbond is dat dat ook een "eigen" zuil wilde hebben, het kopieerde religieuze zuilen. Het mooie aan De Vrije Gedachte is dat wij ons al vanaf het begin verzetten tegen verzuiling en streefden naar ontzuiling.

Als wij afsplitsingen gaan krijgen dan "kopiëren" wij religieuze organisaties. Het moet toch niet zo zijn dat wij net als de gereformeerde kerken straks 12 verschillende verenigingen hebben: Atheïstische vereniging buiten verband, binnen verband, bevindelijk, vrijgemaakt en orthodox. Als wij streven naar ontzuiling en het breken van de privileges van religie moeten we dat verenigd doen.

Toen ik aanwezig was bij de ALV van DVG in 2018 en 2019 werd duidelijk door de leden naar voren gebracht dat een fusie gewenst was, het bestuur stond hier welwillend tegenover. Ook heb ik vernomen dat tijdens de ALV van het AV de leden er positief over dachten.

Het lijkt mij daarom dat wij zo snel mogelijk sterkere banden moeten aanknopen en ook zo spoedig mogelijk moeten fuseren.

Meer internationale samenwerking nodig

Religie begint een steeds dominantere rol op te eisen overall in de wereld, we zien dat in landen waar een strikte scheiding van kerk en staat in de grondwet staat deze steeds meer onder druk komt te staan. De Verenigde Staten, Turkije en India blijken steeds meer gebukt te gaan onder religieus fundamentalisme, of het nu christelijk, islamitisch of hindoestaans is; we zien dat het toeneemt.

Misschien hebben wij het in Nederland te gemakkelijk gehad en is religie steeds meer op de achtergrond geraakt waardoor mensen er geen belang meer in zagen om lid te worden van een atheïstische vereniging. In Nederland heeft echter religie nog steeds veel privileges, lees maar onze brochure "Houd kerk en staat gescheiden". Ook zien we dat nu, met twee christelijke partijen in het kabinet, religie weer (politieke) invloed wint. We zien ook dat het recht op abortus in Nederland steeds meer wordt bedreigd. Vanuit de VS overgewaaid intimiderende protesten bij abortusklinieken en het lastigvallen van vrouwen zijn aan de orde van de dag. Er is echter nog iets gaande dat helemaal onwenselijk is, het wegkappen van subsidie van reguliere abortus-gerelateerde zorg en dan onder een valse agenda zogenaamd "neutraal" advies geven. Dit

hebben wij de afgelopen maanden gezien met de organisatie Siriz die claimt neutraal advies te geven maar na onderzoek van De Groene Amsterdammer blijkt dat die ‘adviezen’ sturend zijn². Siriz is namelijk opgericht door de Vereniging ter bescherming van het ongeboren kind (VBOK) die maar één doel heeft, namelijk dat zo min mogelijk abortussen moeten plaatsvinden.³ Het beruchte weggapen van subsidie voor abortus-gerelateerde zorg kennen we in de VS onder de naam: ‘Crisis Pregnancy Center’ (CPC). Dit zijn zogenaamde ‘klinieken’ die vrouwen ‘neutraal’ en ‘onafhankelijk’ advies zouden geven. Deze CPC’s zitten vaak (voor Amerikaanse begrippen) redelijk dicht bij echte abortusklinieken en de naam lijkt er vaak ook op. Er lopen mannen met witte jassen rond en er zijn echoapparaten (van slechte kwaliteit) om vrouwen te doen geloven dat zij in een reguliere zorginstelling zijn.

Het overgrote deel van de CPC’s wordt gerund door evangelicals en de rest door katholieken. De media hebben in de VS herhaaldelijk aangetoond dat een CPC maar één doel heeft: een vrouw mag koste wat kost geen abortus laten plegen. Onder de regering-Trump stromen de miljoenen dollars binnen en reguliere abortus-zorgaanbieders zoals Planned Parenthood die 95% van alle abortussen in de VS uitvoert, krijgen bijna geen cent meer. Progressieve staten zoals Californië proberen de CPC’s te dwingen om openlijker te zijn en hun werkelijke agenda te tonen aan zwangere hulpzoekende vrouwen. Daarop gerichte wetten worden echter spijtig genoeg tegengewerkt door het totaal gepolitiseerde hooggerichtshof in de VS.

Siriz heeft overduidelijk de tactieken van de CPC’s gekopieerd, dit is ook niet gek want vanuit de de VS

krijgen christelijke anti-abortus-verenigingen in Europa miljoenen euro’s subsidie en juridisch advies.

Atheïsten aller landen, verenigt u!

Als atheïsten moeten wij dus een strijd aangaan met een machtige sterk verenigde tegenstander. Dat kunnen we niet alleen, wij moeten daarom net zoals christelijke verenigingen ook veel sterkere internationale banden aanknopen. Nu het aantal atheïsten sterk toeneemt in het westen, zien we dat dat sociale en politieke verschuivingen teweegbrengt. De kerken lopen leeg en wat in een land als Ierland ooit onmogelijk leek is er toch gekomen, legalisering van het homohuwelijk (2015) en legalisering van abortus (2018). Atheïstische verenigingen in westerse landen met een sterke machtige kerk groeien als kool. We zien een explosieve stijging van het aantal leden van deze verenigingen in landen als Italië, Ierland, VK en de VS.

Er waart een spook door Europa, het spook van het atheïsme. Alle machten lijken zich tot een heilige drijfjacht tegen dit spook te hebben verbonden. Of het nu de paus, de Russische Tsaar Poetin, pseudo-liberalen, rechts-radicalen populistische partijen en zelfs politiemannen⁴ zijn, er lijkt een reactionair pact te zijn tussen allen om het christelijke geloof maar invloed te laten houden in Europa. Als wij dus een blok willen vormen met invloed dan moeten wij ons verbinden met andere Europese atheïstische verenigingen. Uiteindelijk moet er een sterke pan-Europese atheïstische vereniging komen waar zoveel mogelijk Europese atheïstische verenigingen zich bij aan kunnen sluiten. Als er één moment is voor een sterk atheïstisch geluid dan is dat nu, daarom moeten we juist nu zo snel mogelijk een fusie tot stand zien te brengen tussen DVG en het AV. De kous is daarmee echter nog niet af en daarom zeg ik: Atheïsten aller landen, verenigt u!

1 Er zullen ongetwijfeld een aantal dubbelleden tussen zitten, er zullen dan dus geen honderd nieuwe leden bij komen.

2 <https://www.groene.nl/artikel/ongewenst-zwanger-chat-nu>
3 Het ziet er nu zelfs naar uit dat Siriz en VBOK op gaan in één organisatie, dit laat de banden tussen de twee nog openlijker zien.

4 <https://ffrf.org/news/news-releases/item/34786-ffrf-asks-ga-sheriff-s-office-to-remove-christian-flag>

Niet-boze atheïsten en humanisten

Joseph Hugh McKenna, Ph.D.

vertaald door René van Elst

BOOS atheïsme is zo oud als het atheïsme. Het is zo oud als het theïsme zelf.

Twintigduizend jaar geleden wees één van onze voorovergebogen prehistorische voorouders (met gegrom en zwaaiende gebaren) naar de hemel, alsof de goden daar resideerden. En ongetwijfeld begon een knorrige prehistorische niet godsdienstige dissident toen meteen moord en brand te schreeuwen.

Bij het kleine deel van de mensheid dat de chronisch ongelovige minderheid vormt (op dit moment, of op elk moment hiervóór), kan of kon een stellige uitspraak over iets onwaarschijnlijk een vlaag van woede veroorzaken. 'Waarom zou je die conclusie trekken?' vragen de ongelovigen. Het is alsof de regels van een flipperkast-achtige logica 'tilt' aangeven op het moment dat een boven-natuurlijke verklaring wordt voorgesteld,

omdat de *natuurlijke* verklaring, alles bij elkaar genomen, lijkt te voldoen.

Stel je eens het verleden voor.

Iemand in de verre oudheid kwam naar voren en zei dat een God in een door paarden getrokken wagen de zon elke dag langs de hemel trekt. En iedereen, behalve een kleine minderheid, geloofde dat. En zij geloofden het duizenden jaren lang. Dat soort lichtgelovigheid zit de chronisch ongelovige minderheid dwars en kan boze mensen van hen maken.

Dat is één bron van woede.

Een andere gerelateerde bron van woede in sceptici komt voort uit hun stellingname dat zij weten wat de meerderheid niet weet. Stel dat u tot de minderheid in het oude Griekenland behoorde die wist dat het pantheon van goden niet bestond, dat alle tempels en tempeloffers helemaal voor niets waren, dat Zeus een fictie was, dat Demeter de vergoddelijking van graan en Dionysus van wijn was. Of stel dat u behoorde tot de kleine groep die niet geloofde in het Noordse pantheon, of de geesten van Kyoto, of de engelen van Medina. Hoewel uw ongeloof wijselijk geheim gehouden zou zijn, hadden de ernst van de fout van de meerderheid en het feit dat u niet openlijk zonder sociale sanctie een afwijkende mening kon hebben, u heel goed boos kunnen maken.

Nog een andere bron van woede voor religieuze twijfelaars is dat ze religieus konden worden opgevoed; nu ze later in hun leven het geloof achter zich hebben gelaten, voelen ze zich met die gang van zaken belazerd en zijn ze boos op de instituties die hen in eerste instantie misleiden en verkeerd opgevoed hebben.

Boosheid bij atheïsten en humanisten is begrijpelijk. Maar hoe is te verklaren dat er ook niet-boze atheïsten en humanisten zijn, aangezien we ook dat soort af en toe tegenkomen?

Er zijn drie redenen waarom er niet-boze atheïsten en humanisten bestaan:

Ten eerste, niet-boze atheïsten en humanisten hebben doorgekregen dat, wanneer het gaat om religie, slechts een minderheid gelijk kan hebben, en die atheïsten en humanisten voelen zich lekker bij het beschouwen van zichzelf als de minderheid die gelijk heeft. (Waarom zouden zij, denken ze, niet net zo zeker van de waarheid zijn als een Boeddha of een Mahavira of een Jezus of een Muhammad of een Nanak?)

Er zijn zo vele, vele religies. Maar de aanhangers van elke religie worden in aantal ver overtroffen door de aanhangers van alle andere religies samen, zodat elke

religie apart een minderheidspositie in de wijde wereld inneemt. Het christendom is de grootste religie, maar de meeste mensen zijn geen christenen, omdat slechts twee miljard van de zeven miljard mensen christen zijn. De meeste mensen zijn geen Hindoes. De meeste mensen zijn geen moslims.

De meeste mensen zijn geen **Jains**. En de meeste mensen zijn geen atheïsten. En ga zo maar door. Wie gelijk heeft inzake religie, is dus noodzakelijkerwijs in de minderheid en de meerderheid leeft met een waanidee. Niet-boze atheïsten en humanisten accepteren kalm dat zij de niet in een waan levende minderheid zijn.

Ten tweede, veel atheïsten en humanisten zijn nooit godsdienstig geïndoctrineerd als kind en hebben hun hele leven niet deelgenomen aan religie en dus ze voelen zij geen bijzondere animositeit jegens religie, geen boosheid, geen venijn, omdat religie hen nooit kwaad heeft gedaan of bedrogen. Zij kunnen zelfs onverschillig staan tegenover religie.

Ten derde, in het westen overwegen atheïsten en humanisten dat zij tot op zekere hoogte aan de winnende hand zijn. Er is al enkele eeuwen een evolutie gaande waarbij de westerse samenlevingen geseculariseerd raken en religie in belang afneemt. Gedurende een jaar of duizend waren bijna alle Europese intellectuelen godgelovig, maar in de laatste ruim honderd jaar is de westerse intellectuele klasse overwegend niet-religieus, atheïstisch of agnostisch geworden.

Het kerkbezoek in Europa is in ruim honderd jaar gestaag afgenomen en die daling verandert nooit van het ene op het andere jaar in een stijging. Sommige oude Europese kerken zijn omgebouwd tot winkels met oosterse tapijten, Italiaanse restaurants en huizen voor excentrieke miljonairs. In de V.S. zijn de *high school*-leerlingen van dit moment de minst religieuze tieners in de geschiedenis van het land, en de '*nones*' (religieus niet-geaffilieerden) zijn nu even talrijk als de katholieken en de Baptisten. Deze gegevens leiden tot gemoedsrust bij atheïsten en humanisten en nemen hun boosheid weg.

Wij zijn allemaal bekend met het beeld van de boze atheïst en de uit de hoogte reagerende humanist. Maar steeds vaker kunnen we atheïsten en humanisten ontwaren die onverstoort, kalm, koel, gelijkmoedig, apollinisch en niet-boos zijn en logischerwijze hun bijzondere, niet-dreigende, ongevaarlijke minderheidspositie aanvaarden.

Herinneringen aan Anton Constandse

Mies Bouhuys)*

Op 13 september a.s. zal het 120 jaar geleden zijn dat Anton Levien Constandse werd geboren. Daarom drukken wij een op hem betrekking hebbende lezing van bijna 20 jaar geleden hier opnieuw af.

Tekst uitgesproken door Mies Bouhuys op de Constandsedag 18 september 1999 te Utrecht***)

Herdruk uit het tijdschrift De Vrije Gedachte no. 295 van oktober 1999.

Anton Constandse. Wat een gelukkig idee om ons ook vandaag, honderd jaar na zijn geboorte, zijn stem nog eens te laten horen. Wanneer zijn stem opduikt, zo maar in een gesprek, lopend langs een boekenkast, bladerend in een oud tijdschrift of hem op een vergeelde briefkaart vindend, dan is altijd het eerste wat in mijn herinnering komt, zijn stem.

Allemaal hebben we die stem van Anton Constandse honderden malen gehoord: bij lezingen door heel Nederland, talloze malen bij zijn wekelijks gesproken commentaar op de VPRO-radio, in de collegezaal of bij gesprekken in die kleine volle kamer van zijn huis in Haarlem. Zijn wijze van spreken: altijd *à l'improviste*, langzaam, met kleine aarzelingen om de beste formulering te vinden, zijn bewering soms bijna als vraag of de toegesprokene hem nog volgde, de voldoening als hij de bevestiging van je gezicht las, en altijd met die heel karakteristieke intonaties, de stem soms even uitschietend in de hoogte en vaak eindigend in een onzeker lachje om het eigen 'zeker weten' door een cachet van onzekerheid nog indringender te maken.

Die stem van Anton Constandse is nog altijd niet verstild. Veertien jaar na zijn dood niet. Honderd jaar na zijn geboorte niet. Wie hij was, waar hij voor stond, zijn ideeën als wetenschapper, publicist, vrijdenker en humanist weten mensen nog altijd bezig te houden, zoals wel blijkt op deze dag met lezingen over zijn leven en werk en het verschijnen van het boek *Leven tegen de stroom in*.

Hij zou, met de bescheidenheid die hem naast zijn zelfbewustzijn zo eigen was, misschien het hoofd hebben geschud over zoveel aandacht, zeker als het aandacht voor zijn privé-leven betrof, want bij het begin van interviews of een onderhoud stelde hij altijd als voorwaarde: geen persoonlijke vragen. Want, verklaarde hij in een interview bij zijn zeventigste verjaardag: 'Naar mijn mening zijn personen minder belangrijk dan ideeën.' Zo'n uitspraak toont weer eens het vermogen

Mies Bouhuys

van Anton aan om mensen geïntrigeerd te doen raken over de weinige zaken des levens waar hij zich niet over uitsprak.

Bekijk je het unieke portret van Constandse op 25-jarige leeftijd, van de schilder Jan Wieggers - uniek als portret van Anton, maar ook in de Nederlandse schilderkunst, met haar korte en nooit meer als tendens hervatte expressionistische bloei - dan zie je op Wieggers' schilderij de afbeelding van een jonge man die in het geluk gelooft. En daarmee bedoel ik dan die al te kortstondige momenten die de voldoening en het voldaan-zijn te boven gaan en grenzen aan de extase.

In de bijna veertig jaar dat ik hem heb gekend, heb ik van dat soort geluk tweemaal iets van een afspiegeling op zijn gezicht gezien. Toen hij in 1968 de leeropdracht van de Amsterdamse universiteit kreeg om de studenten Spaanse taal- en letterkunde colleges te geven over de geschiedenis van Spanje en Latijns-Amerika, had hij daar eerst een hard hoofd in. 'Wat kan ik die mensen nou vertellen?', vroeg hij, in een echte of gespeelde nervositeit, 'alles wat ik ze vertellen kan, kunnen ze in boeken en dagelijks in kranten lezen.' 'Kom nou, Anton', zei mijn man, de dichter Ed. Hoornik, 'soms is jouw bescheidenheid zó groot dat het ijdelheid lijkt.' Anton gooide zijn hoofd achterover en lachte.

Ik had het geluk tot zijn studenten te behoren en zei, toen we na afloop van het eerste college samen 40 a 50 studenten Spaans nakeken, 'heel wat, hè, Anton', waarop Anton een pruilmondje trok en zei: "Al die meisjes... Die hebben ze thuis zo ver gekregen omdat de prinses het ook heeft gestudeerd."

Maar de week daarop dacht hij daar al anders over. Het waren de jaren dat de naam van Che Guevara op ieders lippen lag en Salvador Allende in Chili zijn experiment begon, dat door Anton van het eerste ogenblik af met zorg werd gadegeslagen. De jaren dat het protest losbarstte tegen het Amerikaans imperialisme, dat zich, zoals Anton allang voorspeld had, in Vietnam in zijn ware gedaante begon bloot te geven; dat studenten in de hele wereld schenen af te rekenen met de 'jaren der verleugening'. De jaren dat bij momenten de revolutie, die Anton in zijn jonge jaren zo dichtbij had geacht, weer een schijn van kans leek te hebben.

Als een lopend vuurtje was het de universitaire wereld rondgegaan: wie iets over bevrijdingsbewegingen wilde weten, over de oorzaken en achtergronden van uitbuiting en onderdrukking in de derde wereld, de waarheid over Staat en Kerk in Spanje, die moest op het college van Dr. Constandse zijn. De tweede week al moest er in het oude Herenhuis aan het Singel, waar dat deel van de faculteit Letteren huisde, voor meer dan honderd studenten een grotere collegezaal worden ingeruimd, de derde week een nog grotere; binnen een maand lag het aantal toehoorders, onder wie ook docenten en veel studenten van andere faculteiten, dicht bij de drie- dan tweehonderd. Ook langs de muren zaten en stonden ze. En toen kwam onvermijdelijk de dag dat de conciërge Anton op de

stoep opwachttte en klagelijk zei: 'Dokter Constant - zo noemde hij Anton consequent en ook eigenlijk heel terecht - Dokter Constant, als er nog meer komen, heb ik geen zaal meer voor u.'

'Nou zeg!', zei Anton verbluft, alsof hem iets ergs werd aangedaan. Maar tegelijk zag ik op zijn gezicht, en bijna met het gevoel dat ik hem betrapte, een uitdrukking van absoluut geluk, die je verder niet omschrijven kunt.

Die colleges waren er dan ook naar. Ze zijn voor mij en honderden anderen, die elke week opnieuw in de ban raakten van zijn kennis van zaken, zijn spreektrant, zijn verrassende sprongen door de wereldgeschiedenis, met voortdurende uitstapjes naar de literatuur en de filosofie, onvergetelijk. Ik heb er mijn dictaatcahier uit die jaren nog eens over opgeslagen. Dat is tegenwoordig erg in, bedacht ik, en tegelijk stelde ik me voor hoe Anton gefulmineerd zou hebben tegen de uitspraken van die toekomstige bisschop van Groningen***). Wat kwam ik niet allemaal tegen! Een college over de centralisatie van de staat in het Spanje van de zestiende eeuw bijvoorbeeld begon met een wandbord dat Anton plichtsgetrouw met jaartallen had volgeklad, maar leidde (hoe kon het anders) naar Cervantes' windmolens, die - en ik hoor het Anton nog precies zo zeggen - 'de personificatie waren van de dienaars van Staat en Kerk die iedere burger op de hielen zaten.' Na dan zijdelings de invloed van de in Spanje verboden Erasmus op het werk van Cervantes te hebben aangetoond en de invloed die dat verbod op het Spaanse temperament vol driftmatige opstandigheid en ontaarding van agressie in wreedheid had gehad, en terloops de weer heel andere gevolgen behandeld te hebben van het Calvinisme, waarvan wij allen, zoals we daar zaten en stonden, de erfgenamen waren, kwamen we bij het 'Unbehagen in der Kultur van Freud, vanwege de bewondering voor Freud bij Mussolini, via driftleven en agressie bij de haters van cultuur, via Unamuno en Ortega y Gasset, bij de generaals en dictators van Latijns-Amerika, wie zich daar verzetten en welke rol de intelligentsia, de CIA en de multinationals in dat alles speelden. Via het Latijns-Amerikaans nationalisme kwamen we dan weer bij de centralisatie van de staat terecht. Dat klinkt achteraf misschien verward, maar het was als water zo klaar en het vormde de bron waaruit wij in de jaren '68 tot '76 gedronken hebben en waar we nog niet van verzadigd zijn. Jaren van optimisme waarvan in de westerse samenleving niet veel meer is overgebleven dan het portret van Che Guevara op de T-shirts van jonge mensen van nu.

Ook Anton Constandse heeft die terugval ervaren en met bezorgdheid gadeslagen. Dat blijkt wel uit een van de laatste terugblikken uit zijn leven, geschreven in 1984, een jaar voor zijn dood, waarin hij uitspreekt de bewapening op wereldschaal als de grootste bedreiging van de toekomst der mensheid te gaan zien, in ontwapening de grootste revolutionaire mogelijkheid. 'Zolang deze zo klein blijft', schrijft hij, 'ben ik voor die toekomst zeer bevreesd.' Maar hij zou Anton Constandse niet zijn, als hij zijn artikel niet besluit met: 'Twijfel aan een humaner en gelukkiger samenleving van vrije mensen onthef ons niet van de creatieve opdracht erop te blijven vertrouwen.'

Dat andere geluukmoment waar ik hem op betrapte, was in '69, kort voor zijn zeventigste verjaardag, bij de **bezetting van het Maagdenhuis**. Terwijl in de hal van de Universiteitsbibliotheek een pandemonium losbrak, omdat de politie plotseling de deuren sloot en alle uitgangen bezette, begaf Anton zich, hoog boven dit alles, over een wiebelende plank tussen de UB en het Maagdenhuis, de enig mogelijke verbinding naar de rebellerende studenten. Hij moest daar naar toe. Hij wilde zelf met de bezetters praten. Iemand naast mij nam hem nog vlug zijn altijd veel te zware aktetas uit handen, die hem onvermijdelijk naar de diepte zou hebben getrokken op die smalle loopplank. Nog voor hij de uitgestrekte armen van de bezetters had bereikt, die hem door het raam naar binnen moesten hijsen, draaide hij zich midden in dat luchtledig naar ons om en giechelde. 'Dat heb ik nou nog nooit gedaan!' riep hij uit en hij straalde, zoals alleen Anton maar stralen kon, met weer diezelfde uitdrukking van onuitsprekelijk geluk op zijn gezicht.

Hem lezend, je hem herinnerend, soms denkend zijn stem weer te horen, zou je ook kunnen zeggen, dat hij nooit iets anders heeft gedaan: door een luchtledig, over een wiebelende plank gaan, naar een venster waarachter nieuwe hoop geboren wordt. Voor de jonge Anton Constandse, die tegelijk een Heine, een Nietzsche en een Multatuli wilde zijn, leek de loopplank minder wankel, het nieuwe dichterbij dan later blijken zou. Bij de komst van de nazi-terreur wist hij dat hij zijn krachten verleggen moest, maar nooit, werkelijk nooit, raakte hij uit evenwicht en heeft hij ook maar één oog af gehad van dat venster vol hoop. Hij wist dat het er was en heeft er ons, gedurende een leven lang, dichterbij gebracht.

Noten van de redactie:

*) Maria Albertha (Mies) Bouhuys (Weesp, 10 januari 1927 – Amsterdam, 30 juni 2008) was scenario-, toneel- en kinderboekenschrijfster. Zij was ook bekend door haar politieke activisme.

**) In de zaal van de Universiteit voor Humanistiek, Drift 6

***) Ontleend aan Wikipedia: Wim Eijk werd op 17 juli 1999 als bisschop van Groningen benoemd. Zijn benoeming leidde tot protest van de kant van o.a. de Nederlandse Vereniging voor Integratie van Homoseksualiteit COC, de priester Herman Verbeek en de Acht-Mei-beweging en kerkhistoricus Ton van Schaik. De laatste verweet Eijk "onpastoraal en onbarmhartig" te zijn in zijn opvattingen over seksualiteit. "Dit zijn denkbeelden uit de jaren dertig, relicten uit een afgesloten verleden." Aanleiding was dat Van Schaik in collegedictaten moraaltheologie van Eijk passages had

aangetroffen over homoseksualiteit die inhielden dat homo's niet in staat zouden zijn tot liefde en slechts aan 'wederzijdse zelfbevrediging' zouden doen.

Het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK) was kritisch omdat de bisschop zou hebben verklaard dat wat de Katholieke Kerk de Joden in de loop der eeuwen had aangedaan, vaak schromelijk overdreven werd.

In een brief van 1 september 1999 aan de gelovigen van het bisdom Groningen ontkende Eijk de beweringen. Een aangezegde strafvervolging wegens discriminatie werd niet ontvankelijk verklaard, omdat er volgens de officier van Justitie geen opzet in het spel was en de dictaten evenmin voor de openbaarheid bestemd waren geweest. In de loop van september 1999 luwde deze zaak na verzoenende stappen van de verschillende partijen.

Ontmoeting met Rana

Thomas Spickmann

Op Pinksterzaterdag dit jaar begaf ik mij in de boekenwinkel van het centraal station van Keulen. Dit doe ik steeds weer op zoek naar literatuur over politieke of maatschappelijke onderwerpen. In een hoek zat een jonge vrouw iets te lezen die ik na enig aarzelen durfde aan te spreken: 'Mag ik u wat vragen? U lijkt mij bekend. Bent u Rana Ahmad?' Zij was het inderdaad. Ik had de eer om even met haar te kletsen. In april afgelopen jaar verscheen al een keer een artikel van mij over haar in dit tijdschrift nadat ik haar autobiografie gelezen had. Het boek heet 'Frauen dürfen hier nicht träumen' (in het Nederlands: 'Vrouwen mogen hier niet dromen'). Ik wil hier een korte samenvatting geven.

Zij werd in 1985 in Riyad (hoofdstad van Saoedi-Arabië) geboren. De opvoeding was, zoals de lezer zich kan voorstellen, streng islamitisch. In de zomervakantie was zij ieder jaar op familiebezoek in Syrië. Haar vader, die haar heel lief had en steeds weer verweerde, gaf haar, toen zij nog een kind was, een fiets cadeau. In Saoedi-Arabië mocht zij daarvan als meisje geen gebruik maken, maar wel in Syrië. Zij had er veel plezier van. Dit veranderde toen zij groter werd. Haar grootvader die in de buurt van Damascus woonde, drong op gegeven moment erop aan dat zij de fiets inleverde in ruil voor het dragen van een sluier. Dit was voor Rana een pijnlijke ervaring.

Een paar jaar later werd zij tijdens de zomervakantie door een familielid meerdere keren 's nachts op ongepaste wijze betast. Deze gebeurtenissen waren voor haar bijna traumatisch. Zij kon er met niemand over praten. In deze cultuur leren vrouwen en meisjes dat hun lichamen uit den boze zijn omdat ze mannen kunnen misleiden. Zij wist niet hoe zij met haar schuldgevoelens moest omgaan waarvan zij nu weet dat deze onterecht waren omdat de feitelijke dader iemand anders was.

Toen Rana nog een tiener was, werd besloten dat zij met een man uit Syrië zou trouwen en dat zij daar ook zou leven. In het begin was zij ervan overtuigd dat voor haar de juiste partner gevonden was en dat het een gelukkig huwelijk zou worden. Toen het zo ver was, werd een groot feest gevierd en zij woonde vervolgens in de buurt van Damascus. Maar het liep anders af dan zij zich had voorgesteld. Na een miskraam, regelmatige ruzie met haar schoonmoeder en een ernstig conflict met

andere familieleden en haar man kwam de scheiding. Dat is in deze cultuur normaliter een schande.

Rana keerde terug naar haar ouders in Riyad. Na toestemming van haar vader kreeg zij de kans om in een ziekenhuis te werken en tevens een cursus Engels te volgen. Daar zat zij samen met andere meiden die bepaalde dromen hadden (bijvoorbeeld in het Engelstalige buitenland een opleiding te volgen) waarvan zij echter wisten dat deze nooit zouden uitkomen omdat zij van haar families nooit toestemming zouden krijgen. In Saoedi-Arabië moet met de beslissingen van een vrouw immers een mannelijke voogd (vader, broer of echtgenoot) instemmen. Bovendien mag zij niet zonder een man van haar familie de straat op.

Ontkering

Na problemen op haar werkplek en vervolgens enige tijd thuis te hebben gezeten, kreeg Rana de mogelijkheid om in een callcenter aan de slag te gaan. Op een gegeven moment begon de periode van haar ontkering. Thuis in haar eigen kamer beschikte zij over een internetaansluiting. Zij werd met de gedachten van bijvoorbeeld Richard Dawkins geconfronteerd en kon via sociale media met andere twijfelaars communiceren. Het eerder onvoorstelbare idee dat er in deze wereld ook mensen zijn die niet in god geloven leidde bij haar tot slapeloze nachten, maar uiteindelijk werd zij zelf langzamerhand afvallig. Haar eigen pijnlijke belevenissen in haar thuisland kon zij niet met het geloof rijmen. Vermeldenswaard zijn ook haar

ervaringen met haar in Riyad levende diepgelovige broer die steeds ontevredener over haar werd. Hij mishandelde haar een keer zo zwaar dat hun vader moest ingrijpen. Na dit incident probeerde zij zelfmoord te plegen. Zij kon nog op tijd naar een ziekenhuis gebracht worden waar haar leven gered werd.

In ieder geval kwam haar familie er steeds meer achter dat zij afvallig was. Om haar op het 'juiste' pad terug te brengen werd besloten dat het hele gezin op bedevaart naar Mekka zou gaan. Dit gebeurde ook, maar bij Rana mocht het niet meer 'baten'. In de Al-Masjid al-Haram-moskee, waar zich de kaaba bevindt, maakte zij op een onbewaakte plek met haar smartphone een foto van een stuk papier waarop 'atheist republic' geschreven stond, met de grote mensenmassa in de achtergrond. Dit is op zich ten strengste verboden, deze afbeelding werd echter een paar dagen later op internet gepubliceerd.

Voor Rana werd steeds duidelijker dat zij i.v.m. haar afvalligheid en voor meer vrijheid uit Saoedi-Arabië wilde ontsnappen. Zij wist via kennissen een vliegticket te regelen waarmee zij via Abu Dhabi naar Istanboel zou kunnen komen. Op de dag waarop het zover was nam zij van haar geliefde vader, die haar voor de laatste keer naar het werk bracht en die uiteraard niets van haar plannen wist, op hartverscheurende wijze afscheid. Daarna ging zij met een taxi naar het vliegveld. Bij de controle liet zij haar in haar voordeel werkende Syrische paspoort zien dat nog net niet verlopen was. Van het personeel ontdekte niemand iets. Het enige wat opviel was dat zij geen bagage opgaf. In principe was haar plan goed uitgestippeld, maar feitelijk had zij ook geluk dat andere vrouwen niet hadden die uit Saoedi-Arabië probeerden te vluchten, maar ontdekt en teruggebracht werden met alle gruwelijke gevolgen van dien.

Ongekende vrijheden

In de middag bereikte zij Turkije waar zij een aantal maanden verbleef. Zij liet zich door vrienden helpen die zij via internet had leren kennen en ging zelfs af en toe werken voor haar levensonderhoud. Het was sinds lange tijd de eerste keer dat zij zich op straat niet hoefde te sluiëren en van andere ongekende vrijheden mocht genieten. Uiteindelijk besloot zij om met behulp van mensensmokkelaars met andere vluchtelingen met levensgevaar in een bootje de Middellandse Zee over te steken om Griekenland te bereiken. Dit deden veel mensen anno 2015. Na een paar dagen rust in Athene ging de reis via de Balkan-route naar Duitsland, de definitieve bestemming, door.

Rana leefde eerst in vluchtelingenkampen waar zij soms op onaangename wijze met diepgelovige biddende moslimmannen geconfronteerd werd. Zij was genoodzaakt om haar afvalligheid te verbergen. Daarvoor had zij uit de Arabische wereld niet hoeven te ontsnappen. In die periode deed zij haar eerste ervaringen in Duitsland op en leerde zij ook de taal. Leden van de vereniging van ex-moslims en andere atheïsten steunden haar op allerlei wijze t.b.v. haar integratie. Haar verhaal werd op gegeven moment op internet gepubliceerd. Dit lokte niet alleen positieve reacties uit, maar ook negatieve (zoals doodsbedreigingen). Dit laatste raakte haar zwaar. Zij

was bang dat haar broer naar Europa zou komen om haar te vermoorden.

In 2017 werd het boek 'Frauen dürfen hier nicht träumen' uitgegeven dat begin 2018 tijdens een bijeenkomst van de evolutionair-humanistische Giordano Bruno Stichting voorgesteld werd. Rana Ahmad was aanwezig en werd door woordvoerder Michael Schmidt-Salomon geïnterviewd. Hiervan bestaat een Duitstalige youtube-video van 59 minuten lengte*) waardoor ik op haar voor de eerste keer attent werd. Mensen als zij vind ik heel bijzonder omdat zij voor de nodige aandacht voor de maatschappelijke toestanden in Saoedi-Arabië en andere moslimlanden kunnen zorgen zodat er in de toekomst verbeteringen mogelijk zijn.

Ex-moslims

Toen ik haar onlangs persoonlijk bij toeval tegenkwam, vroeg ik haar uiteraard hoe het nu met haar gaat. Zij is met haar studie bezig. Natuurwetenschappen zijn haar grote belangstelling. Bovendien is zij in een in 2017 opgerichte organisatie ('Säkulare Flüchtlingshilfe'), actief die mensen helpt die vanwege hun afvalligheid naar Duitsland gevlucht zijn, meestal zijn het ex-moslims. Onveilig i.v.m. mogelijke wraakacties voelt zij zich niet meer. Wat mogelijke politieke veranderingen in de Arabische wereld betreft probeerde ik haar hoop te geven. Ik bracht ter sprake dat wij afgelopen eeuw in Duitsland ook twee dictaturen hadden (met name Nazi-Duitsland en de DDR) die ten val gebracht werden. Bovendien vertelde ik haar dat ik sinds 19 jaar in Nederland woon, dat ik lid van de Vrije Gedachte ben en dat in april 2018 een artikel van mij over haar in ons tijdschrift gepubliceerd is. Blijkbaar vond zij het leuk om dit allemaal te horen.

*) Titel "Frauen dürfen hier nicht träumen", https://www.youtube.com/watch?v=My4u3_52_Sg

WAAROM WIJ, PRIESTERS, UIT DE ROOMSCHE KERK TREDEN

JOS VAN VEEN, ex-RK. priester

EENE VOORDRACHT, DIE OP DEN 26EN JANUARI 1928 IN HET CAFÉ GERMANIA TE ROERMOND HAD MOETEN ZIJN UITGESPROKEN, WELKE ECHTER DOOR DE MISPLAATSTE INMENGING VAN ROERMONDSCHER POLITIE-BEAMBTEN NIET IS KUNNEN GEHOUDEN WORDEN

UITGAVE VAN HET HOOFDBESTUUR VAN "DE DAGERAAD" AMSTERDAM 1928

Secretariaat Hoofdbestuur "DE DAGERAAD", A. C. BEEKHOF Jr., Groen van Prinstererstraat 84, AMSTERDAM (West).
Administratie van "DE VRIJDENKER" (Weekblad, f 1.30 per 3 maanden)
CHR. J. W. BOSMAN, Jan van Galenstraat 225, AMSTERDAM (West)
Postrekening 34265

Ik zie nog het glimlachende gezicht van een mijner professoren, wanneer hij, na de valsheid der stukken te hebben bewezen, gedwongen door de wereldsche wetenschap, oolijk zeide: "Pia fraus" . . . Dat bedrog nooit "vroom" kan zijn, scheen hij min of meer te voelen. Maar hij zat eenmaal in het schuitje en het noodlot voerde hem mee. Hij scheurde dan ook niet met forsche hand het heele scherm van leugen weg, dat voor onze ooggen hing . . .

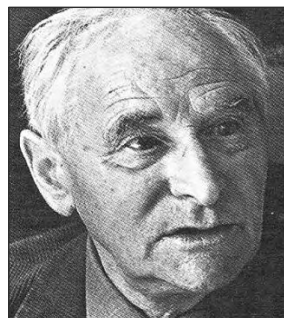
Met deze dingen hangt samen de *uitermate slappe moraal* van de Roomsche Kerk op *gebied van leugen en waarheid*. Liegen is slechts een "dagelijksche zonde". Het kan dus nooit erg zijn, dat een priester iemand, die met lastige moeilijkheden aankomt met een leugentje van zich afhoudt. De apologetische geschriften zijn *vol van draaijerijen*, die geen greintje angst voor onwaarheid bij de geestelijke schrijvers doet bespeuren.

Dat zou anders zijn, als liegen, zij het slechts alleen de *openbare leugen*, op "doodzonde" werd getaxeerd. Maar in de R.-K. moraal wordt zelfs *geen onderscheid* gemaakt tusschen *private en publieke leugen*; ofschoon dat onderscheid *hemelsbreed is*. Zoo iets schijnt niet erg in de kraam der heeren te pas te komen. Wat een buitenstaander al zeer goed begrijpt. Ziet hier wat een buitenstaander hoogst immoreel vindt in het liegen in het openbaar: *a. Men doet het ongevraagd, b. geheel vrij, c. bij eenvoudigen wekt het openbaar liegen, door het feit der openbaarheid, een bijzonder misleidend vertrouwen, d. men verspreidt de leugen over een onbeperkt groot gebied.*

"t Zal mij goed doen te hooren, dat de Roomsche "moralisten" deze dingen eens aan hun "moraal" zullen hebben toegevoegd.

Zooals ik zeide, zijn de wereldmensen nu veel *oprechter* en ook vrijmoediger dan weleer; dat komt ook weder, omdat de Kerk de geesten en de gemoederen niet meer zóó bekneld kan houden als vroeger. Enkele bisdommen natuurlijk uitgezonderd, waar de Kerk nog "de baas" is. Wel moge het haar bekomen!

Hoe dat bij ons, vrije mensen, doorwerkt, kan ik uit een enkel citaat van mijn vriend, den onderwijzer Constandse, laten

zien. Het betreft de educatie der kleinen. Hij zegt: "De opvoeding moet ook rationalistisch (= door de rede geïnspireerd) zijn: het kind moet niets aannemen op gezag, doch slechts wat het zelf begrijpt. En de antwoorden op kindervragen moeten eerlijk zijn. Als ge fantaseert, vertelt dan dat het sprookjes zijn. Maar lieg het kind niets voor. Als het bijv. naar de herkomst vraagt der kinderen, antwoordt eerlijk en geef voorbeelden uit de gansche natuur. Indien ge liegt, gaat het kind in 't natuurlijke iets gemeens en iets geheims zien, hoe mooi het ook in waarheid is. En zijn ouders beschouwt het als leugenaars, want ook zonder hen komt het achter de waarheid. Bescherm uw kind tegen leugens ook tegen die van den bijbel, den godsdienst, den staat. Eerst dan zal er een mensch uit kunnen groeien . . ."

Ook het verschil van theorie en praktijk en het contrast van opvoeding en uitleven brengt een verandering van zedelijk inzicht bijzonder bij jeugdige en geestdriftige priesters te weeg. De soberheid en de ingetogenheid van het seminarieleven wordt plotseling gevolgd door een leven van relatieve weelde en 'n zekere uitgelatenheid, zij het ook, dat die binnenskamers dient te blijven. Dat ergert den idealist. Maar de overheid wil het zoo. Het seminarieleven moest zijn jeugdig idealisme prikkelen, om hem den "wijdingsdag" te doen begeeren als het hoogtepunt in zijn leven. Daarna treedt een periode in, waarvan ieder praktisch mensch begrijpen zal, dat, naarmate men het er goed in heeft, naar die mate ook getrouwheid aan de H. Kerk kan worden verwacht. De jonge man is idealist, de oudere heeft neiging tot realisme met een materialistisch kantje eraan.

De "armoede" der geestelijken, overal waar de Kerk "de baas" is, is daarom zoo'n "pia fraus" en het is een potsierlijke bewering in het kwadraat en een "pia fraus" van de dikste soort, wanneer men zegt, dat, als een priester "afvalt", hij dit doet "om het beter te krijgen". Ook de "armoede" der kloosterlingen is fictie. Zij hebben geen privaats bezit, ten minste kunnen hun recht niet laten gelden tegen het klooster in op voorwerpen, die zij de hunne noemen. Zij leven in een soort kommunistische gemeenschap, maar die *gemeenschap* verstrekt hun *zonder betaling, gratis*, alles wat zij behoeven, alles wat ze redelijk begeeren. Waar vindt men elders zulk een toestand van rijkdom? Ze zijn slechts niet vrij, ze zijn 'n soort gevangenen. Door *armoede* deerniswekkend? *Geenszins!* Maar men geurt met "de armoede", hetgeen zeer winstgevend is. De Jezuïten bluffen er zelfs op, dat hun regel voorschrijft, dat ze aan den maaltijd maar één glas wijn mogen drinken. Wijn, hoort ge! Geen *water*, den wijn der armen. Ze houden zich streng aan het *ééne glas*, doch nemen dan een bierglas. Ofschoon het mij niet interesseert, wat de agenten van het Vaticaan drinken, wil ik alleen maar zeggen, dat over de heele linie de praktijk regelmatig *een hoon* is op de theorie, waarmee de buitenwereld wordt verblind en dat er een reuzenonderscheid is tusschen de opleiding tot en de naleving van "het geestelijke leven". Welk onderscheid dan ook weer bijdraagt, om bij velen de "oogjes" open te doen gaan.

Ik denk hier aan een ontmoeting, die twee bekende Italiaansche priesters, die "de paus" later (1907) "Modernisten" heeft gedoopt, Salvatore Minocchi en pater Giovanni Semeria, met Graaf Leo Tolstoj, den beroemden Russischen Christen-moralist, op diens landgoed Jasnája Poljana in 1903 hadden.

Graaf Leo Tolstoj

Tolstoj zeide hun toen volgens het rapport van Minocchi: "Ik zou willen, dat de geestelijkheid de Kerk verliet. De Kerk, de katholieke (de Roomsche) en de orthodoxe (= de Russische) heeft de Blijde Boodschap (= Evangelie) vervalscht en de opvatting van de christelijke levenswijs bedorven. Zij heeft het christendom gekluisterd en versomberd door ongerijmde dogma's, die door de wetenschappen

worden gelogenstraft. Gij bezit moderne wetenschap en een modern gevormd geweten, hoe kunt gij in de geestelijkheid blijven en in het katholicisme? Moet gij dan niet, als christenen eer geven aan de waarheid? En hoe kunt gij; katholiek en priester blijvend waarheidlievend en oprecht zijn?"

"Hij gaf ons", besluit Minocchi, "zijn bladzijden te lezen, die hij "Aan de Geestelijkheid" had gericht en verliet ons, zich aan zijn dagelijks werk in zijn studiekamer begevend." (A. Houtin, La crise du Clergé, blz. 262).

BESLUIT.

Hiermede heb ik, voor zoover het kleine bestek het toeliet, antwoord gegeven op de vraag: "Waarom wij, priesters, uit de Roomsche Kerk treden." Voor iemand, die mij heeft gevolgd zal door mijn woorden nog het algemeene antwoord doorgeklonken hebben: "Dit komt, omdat eindelijk de groote vooruitgang op *elk gebied*, door alle kiertjes heen, in de Kerk doordringt en daar "een *proces van natuurlijke ontbinding* bewerkstelligt. Zoo ontbinden zich in het leven steeds de verouderde, tot vergaan gedoemde vormen, om voor nieuwe plaats te maken.

Ik heb hier niets meer aan toe te voegen en vertrouw het gesprokene aan uwe bespiegelingen toe.

Alleen wil ik U hartgrondig danken voor uw aandacht en de moeite, die gij genomen hebt, hierheen te komen.

Ik heb vernomen, dat reeds twee dagen voor mijn komst alle plaatsen in deze zaal waren uitverkocht.

Dat wijst op een levensdrang, die ook hier ontstaat, hier in dit bisdom, waar officieel alleen die levensuitingen geoorloofd zijn, die in het raam van het mechanieke kerkbedrijf passen.

Dat verheugt mij ten zeerste.

Wanneer ik daaruit mag verhoppen, dat gij mij hier nog eens wenscht terug te zien, zoo kan ik U nu reeds in uitzicht stellen, dat ik dan dat keer U een antwoord zal geven op een even dringende vraag als vandaag is gesteld, namelijk deze: "Waarom blijven er nog zooveel priesters in de Roomsche-Katholieke Kerk?"

Hiermede meen ik te mogen besluiten.

Ik heb gezegd.

JOS VAN VEEN

Den Haag, Cederstraat 30

Terzijde

Column van Sicco Polders

Emancipatie

De hedendaagse wereld van het profvoetbal kent veel ongewenste randzaken en uitwassen. Het niet uit te roeien vandalisme kost miljoenen; bij sommige clubs hebben hooligans zelfs een flinke vinger in de pap. Er is sprake van corruptie, zoals bij het hoogste voetbalorgaan de FIFA, er zijn criminele spelersmakelaars met ongewenste macht over de spelers, en soms wordt talentvolle jeugd

geëxploiteerd als handelswaar. Er zijn machtige sjeiks en andere extreem rijke oligarchen die clubs kopen als speeltje of ter vergroting van hun populariteit. Op het veld is het ook niet al te best. Er wordt in vergelijking met andere sporten onsportief gespeeld door spelers die zeuren tot kunst hebben verheven. Tot voor kort waren het slechts mannen die zich lieten meeslepen door dat tamelijk stompzinnige ge-ren achter een bal aan. Het gaf de andere sekse iets nuchters en intelligents, niet massaal mee te doen aan de voetbal-verdwazing. Maar helaas, vrouwen blijken even gevoelig voor de bekoring van het voetbalspel dat, ondanks de stijgende populariteit onder intellectuelen, gewoon een ordinair volksvermaak is dat inspeelt op de meest primitieve instincten. Instincten waarvan ik dacht dat de vrouw er boven verheven was.

Vrouwenvoetbal wordt gebracht als een zegen voor de emancipatie. We moeten er wel naar kijken en ervan houden, want 'geef de vrouwen ook die kans'. Maar het is slechts een grote marketingtruc opdat wij nog meer geld en aandacht besteden aan iets wat al onevenredig veel kost en waarvan tot in het absurde verslag wordt gedaan. En dat moet, als het aan de voorstanders van het vrouwenvoetbal ligt, alleen nog maar meer worden. Nu zien we dus ook geëxalteerde vrouwen populaire straatgebaartjes maken tijdens een wedstrijd en niets-zeggende teksten oplepelen ná een wedstrijd. Het is wachten op de eerste vrouwen die, net als hun mannelijke tegenpolen, uitzinnig, met het schuim op hun mond, hun 'cluppie' aanmoedigen en graag voorop gaan in de bloedige strijd tegen hun rivaal.

Emancipatie betekent gelijke rechten, ook het recht op het maken van slechte keuzes. Wat dat betreft is het vrouwenvoetbal een voorbeeld van emancipatie. Maar het nastreven van een gelijkwaardige positie wordt dubieus als die positie helemaal niet nastrevenswaardig is. Zal vrouwen-voetbal een positieve draai kunnen geven aan de verloedering van het profvoetbal? Want dat is het enige hoopgevende dat overblijft. In ieder geval is er één zaak die in het voordeel van vrouwenvoetbal spreekt: de normalisering van homoseksualiteit in het voetbal. Bij de vrouwen is een partner van hetzelfde geslacht volledig geaccepteerd, daar waar het mannenvoetbal tot op heden gerust homofob genoemd mag worden. Hopelijk volgen er nog meer gunstige ontwikkelingen, maar voorlopig ziet het ernaar uit dat onder invloed van de sturende media ook de vrouwen bedweld worden door volksdrug nummer één.

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

Raymond van Es (Hendrik Ido Ambacht 1967) heeft filosofie gestudeerd en is hoofdredacteur van De Vrijdenker. Daarnaast is hij medeorganisator van de Haagse Verlichtingsborrel en vrijwilliger bij het Spinozahuis.

Jan Schot (1953) is psycholoog, wetenschapper, filosoof en schaker. Afgestudeerd aan de Universiteit Utrecht in sociale psychologie en klinische psychologie. Heeft later aan dezelfde universiteit gewerkt als sociaal-wetenschappelijk onderzoeker en is gepromoveerd tot doctor in de sociale psychologie op het proefschrift "Minimale intergroepsrelaties". Is werkzaam als parttime ICT-specialist (tot eind oktober 2019), freelance schrijver/redacteur, en is daarnaast voorzitter van de Stichting Jaap Schot.

Paul Mercken (Leuven 1934) is mediëvist en docent filosofie in ruste, dichter en kunstverzamelaar. Hij was actief aan de Universiteit Utrecht van 1978 tot 1991. Hij verzorgde een kritische uitgave in 3 delen van werk van Bisschop Robert Grosseteste uit de 13e eeuw.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

Sicco Polders (1966) is filosoof en (sinds 2018) redacteur van De Vrijdenker. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. In juni 2018 is zijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd* verschenen.

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af*, *Beter weten - filosofie van het ecohumanisme* en *De vrolijke feminist*.

Enno Nuy (Aerd 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Paul Hopster (1940) gepensioneerd psycholoog; 1974-1989 bestuurslid van DVG en hoofdredacteur van 'De Vrije Gedachte' later geheten 'De Vrijdenker'; 1999-2009 hoofdredacteur en tot 2016 redacteur.

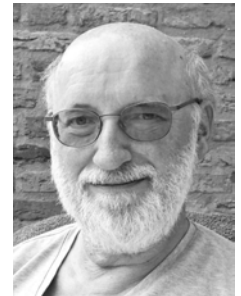
Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is student en redactielid van De Vrijdenker.

Dr. Joseph Hugh McKenna (61) is hoofddocent Geschiedenis van religieus gedachtegoed, Universiteit van Californië, Irvine. Website: uponreligion.com

Maria Albertha (Mies) Bouhuys (Weesp 1927 – Amsterdam 2008) was scenario-, toneel- en kinderboekenschrijfster. Zij was ook bekend door haar politieke activisme.

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker.

Jos van Veen ex-RK. priester en auteur, begin 20e eeuw.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.

Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijgedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. La libre pensée, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden